

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

JULIUS

Erdély öröklési jogszokásai

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

Ipar és kereskedelem az erdélyi városokban

RUISZ REZSÓ

Népi erőink megőrzése

JENEY ENDRE

A pesti Luceafáru írói köre

DOMOKOS SÁMUEL

A haladás mítosza

SALAMON SÁNDOR

IX. ÉVFOLYAM

KOLOZSVÁR 1944

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy iv terjedelemben. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. — Telefonszám: 20—83. Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 20 Pengő. Egyes szám 2 Pengő.

T A R T A L O M

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Erdély öröklési jogszokásai — —	379
RUISZ REZSŐ: Ipar és kereskedelem az erdélyi városokban	401
JENEY ENDRE: Népi erőink megőrzése — — — —	409
DOMOKOS SÁMUEL: A pesti Luceafáru írói köre — —	413

SZEMLE:

SALAMON SÁNDOR: A haladás mítosza — — — —	420

MAGYAR FIGYELŐ:

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN: A nemzeti jövő gondja — — —	425

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címfőjét Széchenyi *Hitel*ének 1830. évi első kiadása címbetűl után készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

A FORMALIZMUS VESZEDELME

A kiváltságos osztályok maguk számára foglalták le az emberi haladás minden vívmányait; de azáltal, hogy féltékenyen és kapzsian őrizték a lefoglalt kincset, tényleg megkötötték a haladást. Megcsömörlött az emberiségben a lélek, s a megmerevülés s tétlenség következtében megundorodott önmagától; azért tör, ront azután minden főnnállót, azért indul ki új világot alkotni, mert a régi formákból kivesszett már minden élet; a társadalom s a rendi alkotmány vén fáján nem nyílhatott többé új hajtás.

Nézzünk csak hazánk történelmébe, nézzünk bele abba a poshadó XVIII. századba, hol a copfok és rizs-poros parókák uralkodnak. A nemzet az élet új jelenségeit nem ismerte s nem értette; hatszáz év előtt kelt törvényeket, ha újabb törvény hatályon kívül nem helyezte, éppoly megnyúgvással idéztek s alkalmaztak a jelenre, mint a legújabbakat; a jelent nem ismerték; a léleknek új útjai előttük zárva voltak, nézeteikkel, fogalmaikkal mindig csak a múltban éltek. Merev formákban éltek. A közjog volt a vesszőparipa, melyen a státusférfiak tekintélye lovagolt, de a haladás gyakorlati problémáit nem ismerték. „Magyarországon a külügy, hadügy, pénzügy, a közgazdaság, a közoktatás, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gyakorlati problémáinak ismerete nélkül is lehetséges volt jelentékeny államférfiúi tekintélyre szert tenni. Azért nem is marad meg egyéb a közjogi formáknál, a lényeg mindenütt elveszett.“

Formalizmus mindenütt lehet. A forma megmarad, s a szellem kiesik. S a formalizmus ott foglal tért, ahol új igényeket, új érdekeket nem ismernek, új jelenségeket észre nem vesznek, azokhoz nem alkalmazkodnak, hanem a régi multnak viszonyaihoz ragaszkodnak.

(Prohászka Ottokár: Korunk lelke.

43—44. l.)

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

Domokos Sámuel, a naszódi állami gimnázium tanára * *Jeney Endre dr., a debreceni Tisza István-tudományegyetem ny. r. tanára* * *Ruisz Rezső, a Magyar Városok Országos Szövetségének előadója* * *Salamon Sándor, a kolozsvári Ref. Kollégium tanára* * *Tárkány Szűcs Ernő, a kolozsvári egyetem Jogtörténeti Intézetének tanársegéde.*

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

- Venczel József dr.:* Erdély és az erdélyi román földreform.
- Tamási Aron:* Erdélyi jelentés a magyar szellem küzködéseiről.
- László Dezső:* Korszerű magyarság.
- Venczel József dr.:* A székely népfelcsesleg.
- Szabó István dr.:* Az asszimiláció a magyarság történetében.
- Zathureczky Gyula:* Magyar politika Európában.
- Tamás Lajos dr.:* A román nép és nyelv kialakulása.
- Martonyi János dr.:* Közigazgatásunk reformja.
- Szabó T. Attila dr.:* A románok újabbkori erdélyi betelepülése.
- Ifj. Boér Elek dr.:* Nagy tér-gazdaság.
- László Gyula dr.:* A magyar őstörténelem régészetéről.
- Makkai László dr.:* Észak-erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása.
- Erdői Ferenc:* Parasztságunk legújabb alakulása.
- Zathureczky Gyula:* A magyar szellem forradalma.
- Malán Mihály:* A szláv veszedelem.
- Bónis György dr.:* Magyar törvény — magyar lélek.
- Mikó Imre dr.:* Kormányzó és kormányzóhelyettes.
- Balogh Jolán dr.:* Kolozsvár régi lakói.
- vitéz Rajty Tivadar dr.:* Munkabérendszerek.
- Gagybátóri E. László:* Kodály Zoltán és kórusai.
- László Gyula dr.:* A honfoglaló magyarság lelkialkatáról.
- Bíró József dr.:* Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után.
- Venczel József dr.:* Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.
- Bárdossy László:* Két világ között.
- Palotás Zoltán:* A geopolitika mint államtudomány.
- Oberding József György dr.:* A bányászati telepítések rövid története.
- Csörtán Márton dr.:* A kolozsvári Tizedes Szervezet.
- Mályusz Elemér dr.:* A magyarság a középkori Erdélyben.
- Szőllősy András:* Magyar zeneírás.
- Martonyi János dr.:* Új magyar közgazgatás felé.
- Pukánszky Béla dr.:* Szászok a magyarság és a románság közt.
- Aldobolyi Nagy Miklós dr.:* Magyarok a Kis-Szamos mellékén.
- Ifj. Boér Elek dr.:* Az arany és a kliring harca.
- Dr. Téchy Olivér:* Széchenyi hatása a magyar hiteljogra.
- Polónyi Nóra dr.:* A román propaganda hatása Nyugat-Európa közvéleményére.
- Eröss Alfréd dr.:* Mitosz, vallás és irodalom.
- Mikó Imre dr.:* Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája.
- Makkai László dr.:* Román történetírás a két világháború között.
- Vákár Tibor:* Az új kolozsvári városháza.
- Lakatos István:* Liszt Ferenc Erdélyben.
- Aldobolyi Nagy Miklós dr.:* Örmény Szamosújvár — magyar Szamosújvár.
- Incze Andor dr.:* A magyar földrajz huszonkét éve.
- Kállay Ernő:* Magyar-román vegyesházasságok.

ERDÉLY ÖRÖKLÉSI JOGSZOKÁSAI

A NÉPEK kezdetleges társadalmi viszonyait a szokások és hagyományok erős uralma jellemzi. A jognak ősi fokon első megnyilatkozási formája a szokás, melyet családok, nemzetségek, törzsek és népek magukévá téve, hovatovább egész nemzetek kipróbált és alkalmazott jogszabályává és államok törvényévé válik. Kétségtelen, hogy az emberi közösségek legértékesebb jogszabályait a társadalom hagyományozó készsége hordozta egyik generációról a másikra s a nép nemzeté, majd állammá alakulásával e belülről ösztönzött jogi formák alakultak át elsősorban törvényé, amelynek hatálya többé nem népekhez, tehát emberekhez, hanem közjogi-területi alakulatokhoz viszonyult. A magyarság jogtörténetében *Werböczy* korára esik a két fontos jogforrás: a szokás és a törvény igazi küzdelme; a 16. század elejére alakul ki a többnyelvű és etnikumú országban egységes szokásjog, melyet a nagy magyar jogász gyűjtött össze s ezzel megakadályozta a rendiséggel fellépő partikuláris szellem érvényesülését a magyar jog területén s egyúttal a régi fényében tündöklő római jog térfoglalását Kelet-Európában. Az összegyűjtött jogszabályokat a közvélemény általános érvényű jogforrássá akarta tenni és csak formai hibán múltott, hogy nem vált valóban azzá, de az erdélyi törvényhozás ezt is pótolta az 1691. évi országgyűlésen. A *Hármaskönyvet* valószínűleg rendkívül finom munkálatok előzték meg, melyek közben a bírósági ítéletekből leszűrték a valóban élő jogot. E példás gyűjtemény három évszázadnál hosszabb ideig zsinórmértéke volt a magyar jognak, amelyet azonban nemcsak a nemesi társadalom valósított meg, de e társadalom közvetítésével vele élt a nép is, amint a hagyományainkban minduntalan jelentkező jogszokások és jogi elvek ezt számtalanszor bizonyítják. Népünk jogi kultúrájának jelentős részét alkotják ezek a felsőbb társadalmi rétegektől leszüremlett szokások, melyeket jogalkotóinknak ismerniök kell, ha új jogalkotások pillanatában fel akarják mérni ezeknek a magyar állam területén játszott szerepét.

A népi jogéletkutatás elsőrendű feladatának tartja, hogy a visszatért országrészek élő jogszokásait, joghagyományait összegyűjtse és a magyar jogpolitika szolgálatába állítsa. Régi közhely, hogy még a hatalmuk tetőfokán lévő uralkodók, diktátorok is törvényeiket a hagyományokra hivatkozással erősítik meg, mert tudják, hogy az alávetettek ilyen módon hamarabb azonosítják magukat azokkal a normákkal s egyúttal a hatalom birtokosával is.

Tanulmányunkban csak a leszállók öröklése közben érvényesülő hagyományos jogszokásokra kellett szorítkoznunk, mert a felszállók és oldalágiak öröklési képessége minden népnél csak későbbi, bonyolultabb jogfejlődés eredménye. Az Erdély területén ma is élő öröklési jogszokások megértése szempontjából fontos feladatunknak tartjuk, hogy röviden foglalkozzunk előbb a történeti jogokkal s ezek ismeretében nyúljunk a szokásjogi anyaghoz.

A RÉGI JOGI KÜTFÖK¹ Erdély népeit általában két nagy csoportban tárgyalták: az egyik csoportot alkották az „Erdély’ Ország’ képeben a’ törvényszerző hatalmat gyakorló Nemzetek“, másnéven az „egyesült nemzetek“, akik uralmában az „el-szenvedett Nemzetségek“ (gentes toleratae), vagy „nem egyesült nemzetek“ éltek. A közjogi Erdély magyarokból, székelyekből és szászokból állott, a lakosság többi alkatelemei pedig a nemnemes magyarok, a románok, örmények, bolgárok, lengyelek, oroszok, rácok, görögök, morvák, zsidók és cigányok voltak. A három vezető népek a törvényei, uralkodó jogszokásai nagyjából irányadók voltak a területükön élő többi népekre is, akiket csak a három nemzet jogába való teljes behódolásuk esetében túrtek meg határaikon belül s eközben lassan, szinte akaratlanul is magukba olvasztottak. A nemzetek népi jellegű, öröklési jogáról a közjogi felosztás szerint adhatunk összefoglaló képet, mert ez a tagoltság az öröklési jogok fejlődésére is hatással volt.

A magyarok területét a székely és szász székeken kívülálló vármegyék alkották. Öröklési joguk mindvégig a Hármaskönyv szerint épült ki, amelyet az Approbáták és Compiláták csak csekély mértékben befolyásoltak; ezen jog sajátága volt, hogy ősi és szerzett vagyon között tett különbséget. Ősi vagyonnak azt tekintették, ami az elődöktől törvényes öröklés útján egyszer már átszállott utódokra a családon belől; minden más jószágot szerzeményinek neveztek.² A vagyonszócokban elkülönítették az adomány alapján szerzeteket a vétel révén egybekerülő vagyonrészekről. Az ősi javak tulajdonképpen a családot illették, felettük a jogközösségbe tartozó családtagok nélkül a tulajdonosnak nem is volt joga intézkednie.³ A szerzett javakról kötöttség nélkül, az adományos vagyontárgyáról pedig az adománylevél alapján rendelkezhetek. Az ősi vagyonban a királyi adománylevél záradéka szerint történt az öröklés: csak fiúk, vagy fiúk és lányok között egyenlő arányban (kivéve a fiúgat illető fegyvereket!).⁴ Az adományi és csupán fiúgat illető jószágokból a lányok negyedét kaptak annak jeléül, hogy az apától származtak le; a gyakorlatban e negyedre különösen azért

¹ *Balia Sámuel*: Erdély ország’ közönséges nemzeti törvényeinek első része a’ törvény’-szerző hatalomról, Kolo’sváratt, 1791, 369. l. és *Dósa Elek*: Erdélyhoni jogtudomány, Kolozsvárt, 1861. I. 69—111. l.

² *Werbóczy István*: Tripartitum opus iuris . . . I. rész, 57. cím; ld. még az 1659. évi 36. tc. és 1723. évi 49. tc. rendelkezéseit.

³ Trip. I. 58. cím 1. §-a.

⁴ Trip. I. 17. és 99. cím 2. §-a.

volt nagy szükség, mert az adománylevelek legnagyobb része csak a fiágra szorította a vagyont, de ezt a bírói magyarázat lassan úgy módosította, hogy egy vagyomból csak egyszer lehet mindenkorra kiadni.⁵

A jobbágyok örökösödésében szintén fontos elv volt az ingó vagyon ősi és szerzeményi megkülönböztetése. Ha a lányokat már apjuk halála előtt kiházásították, az apai ősi ingókból a fiúkkal egyenlő öröksézt kaptak, a szerzeményiből pedig csak kiházásítás illette őket.⁶ Az atya halála utáni öröklési osztálynál a fiúkat és a lányokat is egyenlő rész illette meg. A 19. század elején a jobbágyi öröklésben is az egyenlő osztály felé irányuló fejlődés állapítható meg, de ezt az elvet minduntalan a földesúri utasítások és a törvényekben jelentkező birtokminimumok csorbítják.

Városaink öröklési jogában észlelhető, hogy a vázolt magyar és a később ismertetésre kerülő szász öröklési rendszereket igyeksenek összeolvasztani. Egy 1603-ból származó kolozsvári jogi könyv, melyet a város nyolc osztóbírája készített, a házastársak vagyonában eredetre való tekintet nélkül közösséget állapít meg s ebből két rész a férfit, egy pedig a nőt illette. Az osztásnak úgy kellett történnie, hogy „mindenkor az ferfi agnak meltosaga járjon elől”.⁷ De az ágiság is erős jellemvonása e jognak, mert a bírakat arra utasítja, hogy „az eostól marat Eoreökséghez ez keppen mas nemzetsegre ne szallyon, szakadjon”.⁸ A leszármazók öröklésére a jogegyenlőség elve volt irányadó. Az atyai ház a magyar joghoz hasonlóan a kolozsvári városjogban is a legkisebb fiút vagy legkisebb lányt illette s a többieket a „böcsü” szerint 15 nap, későbbi határozat szerint egy év három nap alatt tartoznak kifizetni.⁹

A második bevett erdélyi nemzet, a *székelység* ősi jogát oklevelekből és az 1555. évi híres konstitúciójából ismerjük. Székeikben minden más törvénynek és jognak hatálya megszűnt. „A székei örökségből a leányt kiházásítás illette meg, de ha ezt nem az atyai javakból kapja, az atyaiban a férfiakkal egyenlően osztozik”.¹⁰ E tömör összefoglalásból tisztán kitűnik a székely örökség (ingatlan!) fiági természete is. A fiági öröklés különösen erősen kezd érvényesülni a 15. század közepe óta és a lányok csak akkor örökölnek, ha fiúk már nincsenek a leszállók sorában; de az ingatlanok mind erősebb szétozottsága következtében a kiházásítás értéke „sokszor arányban állt a fiúnak maradt székely örökséggel”.¹¹ Ezt a szokásokban, gyakorlatban élő valóságos belső életrendi törvényt „kodifikálta” a fenti udvarhelyi konstitúció és ezt erősítették meg ugyanazon évben Dobó István és Kendi Ferenc erdélyi vajdák is. A székely örökség

⁵ A negyedre nézve ld. Trip. I. 88. cím 1. §-a; fiágra *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, Bp., 1919. 76. l.; a gyakorlatra Dósa i. m. II. 427. l., aki ellenkezőjét véli jogosnak.

⁶ Trip. III. 29. cím.

⁷ Successoról való Tractatus, Corpus Statuterum, I. kötet 259. l.

⁸ Corp. Stat. I. 260. l.

⁹ Corp. Stat. I. 259. l.

¹⁰ *Bónis György*: Magyar jog — székely jog, Kolozsvár, 1942. 75. l.

¹¹ Bónis i. m. 82. l.

különleges gondolatát ekkor a következőképen fogalmazták meg: „Valamely Embernek Fia, Lánya vagyon, az örökség a Fiat illeti de úgy; hogy a Fiú a Leányt, kiki maga Székének Törvénye szerint kiházasítsa“;¹² ha pedig a fiág kihalt, a birtokot a természet rendje szerint a lányok (fiúleány!) közvetítik az újabb generáció fiágához. Ilyen esetben a leány nem törvény erejénél fogva, hanem a székely szokás alapján válik örökösé.

A székelység kiváltságos helyzetének alapja földjük *szállás-birtok* jogi természete volt, melyen a királyi jog szinte a 16. század közepéig egyáltalában nem érvényesült, tehát a magszakadás vagy hűtlenség miatt tulajdonosát veszített székely birtokot a rokonok, szomszédok örökölték mint első foglalók. Aki tehát ezek közül a halál pillanata után elsőnek helyezte bele jegyét a földbe, az vált örökösévé. A népi szokásjog még 1814-ben is híven őrizte ezt a hagyományos ősi jogrendet, mert pl. az aranyosszéki Bogátpuszta szabad prédiális földjén azt a szabályt hozták, hogy a magtalan székely földjét szabad foglalással birtokba lehet venni és „ha valaki az első foglaló jegyét kihányná... büntetésen marasztaltassék és az elfoglalt föld mégis az első foglaló legyen“. Még az abszolutizmus idejéből származó 1854. évi császári pátens is különleges elbánásban részesítette a székelyföldi birtokokat, mert a székelyörökségre nem az úrbéri, hanem a majorsági föld szabályait alkalmazta.¹³ A székely jog szokásjogi gyűjteményeink szerint még ma is él.

A *szászság* a Közép-Rajna és Mosel vidékéről a 12. században kiözlő német hullám egyik része, amely később közép-német és más szász bevándorlókkal frissült fel, Erdélyben a Királyföldön, Meggyes és Selyk vidékén, valamint Besztercebén (Nösen-föld) és a Barcaságban szervezte meg a székelységéhez sokban hasonló székeit (septem et duae sedes).¹⁴ Letelepedésüket és szervezeteik kialakulását a mintegy 200 községben (Markgenossenschaft) a gerébek segítették elő s a 15. század végére már sikerült egységbe (universitas) fogni a különböző germán elemeket. Öröklési jogukat az ó-hazából származó Altenberger-kodex tartalmazta, melyet később félretettek és élő szokásjoguk összegyűjtését határozták el. Egy 1524-ből származó nemzeti statutum szerint joguk jellemzője, hogy a legkisebb fiú megtarthatta az apai örökséget és osztályos atyafiait pénzzel elégíthette ki; később ezt a jogot csak az apai házra szorították.¹⁵ A német *Lex Saxonummal* azonban ez a szokás nem tökéletesen egyezik, ahogy sokan szeretik látni, mert a németországi szászok joga nem különböztet meg apai örökséget és a legöregebb fiú is lehet örököse, nemcsak a legfiatalabb.¹⁶ 1583-ban Báthory István erősítette meg jogukat a hozzá felterjesztett helyhatósági

¹² Corp. Stat. I. 22. l., *Mádai Andor*: A magyar nő jogai a multban és jelenben. Bp. 1913, 93 l.

¹³ *Sándorfy Kamill*: Székelyörökség. Székely öröklés. Magyar Jogi Szemle, XXII. évf. 3—4. szám, 97. és 61. l.

¹⁴ Corp. Stat. I. 506. l.

¹⁵ Corp. Stat. I. 509. l.

¹⁶ *Mattyasovszky Miklós*: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás, Bp. 1904, 69. l.

statutumban. A házastársi közösségben a szásznoknál is $\frac{2}{3}$ -ad illette meg a férjet és $\frac{1}{3}$ -ad rész a nőt.¹⁷ A tulajdonjognak ez az aránya természetesen kihatott öröklési rendszerükre is; a leszállók öröklésénél a nem és ág azonban nem volt különösebb befolyással és ezért a két nem egyenlő joggal örökölt. Az osztálynál késő századokban is feléledt az ősi jog, mert a házra nézve a legkisebb fiú bírt elsőszéggel s fiú nem létében a legifjabb leány, aki a többieket arányosan kielégítette. A külső telkeket és mezei földeket falun egyenlően osztották fel maguk között, városon azonban a legkisebb testvért többnyire kizárták, mert neki jutott a családi ház.¹⁸ Az ősi szokásnak nyomaira Fogaras és Brassó környékén még ma is rábukkanhatunk.

A szász jogot ezenkívül sajátos, az akkori külföldi törvényekben is ismeretlen köteles-rész intézménye jellemezte: a végrendelet ugyanis nem sérthette a leszállók törvényes részét, mely a hagyaték $\frac{2}{3}$ -ából állott.¹⁹ A szász népi jogszokások összefoglalásakor azonban nem szabad megfeledkeznünk *Mályusz Elemér* idevágó megállapításairól sem, aki szerint ahogy a szászság nyelvében is több változatot lehet megkülönböztetni, azonképpen nem szabad az egyik tájegységben megtalált szokásaikat a többire általánosítva használni.²⁰

E három nemzet kiváltságos jogait császári nyiltparancs törölte el 1853. szeptember 1-én és egész Erdély területén az öröklési jogot az Osztrák Polgári Törvénykönyv egységesítette, mely 1942. március 1-ig maradt használatban: ekkor az 1940:26. tc. felhatalmazása alapján kiadott 740/1942. M. E. rendelet helyezte hatályon kívül.

A három nemzet mellett tömegénél fogva jelentős szerepet játszó román nép történeti viszonyai nem mutatják önálló, egységes fejlődés eredményét. Jogtörténészeik bármilyen buzgalommal kísérleteznek, hogy a kontinuitás kérdésével kapcsolatban a volt Királyság különálló területein élő románság eltérő jogfejlődését egységbe olvasszák, mindmáig egyáltalán nem sikerült, sőt ez a kísérlet legősibb szállásterületeiken sem járt kielégítő eredménnyel.

Néhány közép- és újkori oklevél olvasása valóban önálló és különleges román jog létezésével kecsegteti az olvasót. Nem egy korabeli dokumentum hivatkozik olyan népelemekre, akik „*jus Valachicum*“, „*jus Valachiae*“, „*ritus Valachiae*“ és „*lex Olahorum*“ szerint élnek. *Fotino* idéz egy a brassói levéltárban talált oklevelet, amelyben a szász bíró elé került románok saját joguk alkalmazását követelték, mert „*wir heben solchen Recht*“.²¹ A kutatás mai állása

¹⁷ Erdély országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve, Kolo'svárárt, 1815, második kötetéhez kötve: Statuta iurium municipallium saxonum in Transilvania, é. n. 25. l.

¹⁸ *Wenzel Gusztáv*: A magyar és erdélyi magánjog rendszere, Buda, 1864, II. kötet, 367—8. l.

¹⁹ Stat. iur. sax. 31. l.

²⁰ *Mályusz*: Erdély és népei. Bp., 1941, 93. l.

²¹ *George Fotino*: What is the old Rumanian law? Rumanian Quarterly I. (1939), 31. l. *Fotino* a román szokásjog eredetét a *trákok*hoz vezeti vissza; maga is elismeri, hogy a közös román népek joga még ismeretlen s a népek hagyományából olvasható ki. Angolnyelvű tanulmányában mind erősebben hangsúlyozza a népi szokásjogok összegyűjtésének fontosságát.

szerint nem fér kétség ahhoz, hogy ez a „jog“ elsősorban és főként nem anyagi jogi kiváltságot jelentett az állami jogszabályok alól, hanem közigazgatási és adózási különleges elbánást. Az eltérő szabályozás abból állott, hogy a birtoklásra vonatkozó perekben a románok felett csak a kenéznek és bírótársainak volt szabad ítélkeznie. A magyar állam területén a 13. századtól kezdve letelepülő románok nem az országosan ismert adónemek szerint fizettek földesuraiknak és a királynak, hanem jühötvenedet és disznótizedet adtak, de ez a kiváltságuk is hamar megszűnt.²² Hasonló eredményekre jutottak azok is, akik más területeken vizsgálták meg a románság letelepülési viszonyait; így *Kadlec*, a keleteurópai jogtörténet kiváló szláv munkása szerint a szerb királyok négy oklevélben is részletezik azokat az adóügyi kiváltságokat, melyeket az ott élő románok „zakon Vlahon“ gyűjtőnév alatt foglalnak össze; ez száz juh után 2 juh és 2 bárány, ötven juh után pedig egy bárányos és egy meddő juh szolgáltatásából állott.²³ A Lengyelországban élő román telepek történetét ilyen szempontból *Xenopol* román történész ismerteti; adónemeik között hasonlókat talált. A községet a közülük kikerülő kenéz vezette, aki beszedte összes adóikat, katonákat állított és a földesúr (király) felé közvetített a nép ügyeiben. A román parasztok felett első fokon szintén ő ítélkezett a jó öreg emberek tanácsával („oameni buni și bătrâni“) együtt.²⁴

Az őshazájukból Erdély területére vándorló románokat fejlett közigazgatás és igazságszolgáltatás fogadta és a magyar királyság erős hatalma hamar szervezetébe olvasztotta őket. A déli országrészekben (Fogarás, szebeni határterület) kétségtelenül voltak kezdetben önálló alsóbírászkodási szerveik,²⁵ de hogy ezekben a magyar jogtól teljesen eltérő szabályok szerint osztottak volna igazságot, kissé merész feltevésnek látszik. A román-kérdés kiváló szakértője, *Makkai László* bebizonyította, hogy már a korai századokban meggyezett a román bírói intézmények szokásjoga a magyar bíróságokéval, sőt szervezetük is hasonlóvá alakult (szék, krajnik, beiktatás formája, fassio, stb.)²⁶ Egy 1508-ból származó fogarasi boér-levél, mely az ugyanazon jogállású románok rendbe tömörülését mutatja, súlyos bizonyítéka annak, hogy a román nép öröklési szokásaiban mennyire a magyar szokásjogot követi.²⁷ Fotino minden bizonyítéka az e korban Erdély területén élő románok sajátos joga mellett az, hogy „mai napig is találunk okmányokat (?) és más dokumentumokat... melyek világot vetnek a mi sötét multunkra“; ez a jog

²² *Gáldi—Makkai*: A románok története, Bp., é. n. 41. l.; az adónem megszűnésére ld. Corp. Stat. I. 48, 152—3, 169. l.

²³ *Makkai László*: Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben, Hítel, 1940—41. évf. 154. l.

²⁴ *A. D. Xenopol*: Istoria românilor din Dacia Traiana, București, 1913, II. 228. l. A román anyagban való útbaigazításáért hálás köszönettel tartozom munkatársamnak és barátomnak, *Kovács Bálint* jogszigorlóknak.

²⁵ Erdély. Kiadja a Magyar Tört. Társulat, Bp. 1940. 66., 90. l.

²⁶ *Makkai*: i. m. 168. l.; *Mályusz*: A középkori magyar nemzetiségi politika, Századok, 1939. évf. 442. l.

²⁷ Corp. Stat. I. 169. l.

szerinte agrárjog volt, mert a román népköltészet, a népi hagyományok és falusi szokások mind kivételes tisztelettel regélnék a földről és más nemzeteknek is ilyen primitív fejlődési fokon a föld volt hatalmuk támasza.²⁸

Fotino a román jog jellemvonásának tünteti fel öröklési téren, hogy nem tesz különbséget ősi és szerzett vagyon között.²⁹ Leszármazók öröklésénél kimutatja az egyenlő osztály alkalmazását, mint ősi román sajátosságot, de igen következetlenül pár oldallal később olyan adatokat hoz, melyek szerint pl. a szakadati román jobbágyok szokásjoga szerint az ingatlan csak a fiúkra száll, a szörényi románok kerületében „román rítus” alapján a lányokat pénzben elégitik ki és Fogarasban szintén megkisebbitik a lányokat, Moldvában pedig egyenlően osztják meg a leszármazók között a vagyont. Románia többi kerületében szintén az egyenlő osztály elvét igyekeznek kimutatni a nép életében.³⁰

Két eddig ellenőrizetlen és kiértékeletlen adat a románság között hazánk területén *anyajogi* szokásokról számol be. Egyik szerint a szolcsvaiaknál a férj felesége nevét veszi fel, ha „vő”-nek költözik hozzá, de vele költöző családtagjai és akik már előzőleg ott laktak (unokák, sógorok), szintén az asszony családi nevét használják.³¹ *Moldován Gergely* pedig egyik tanulmányában említi a románság fiú-leányság intézményét, mely sokban hasonlít a székelyekéhez. Ha valamely román családban kihal a fi-ág, az örökség és a név átszáll a nőágra s aki ilyen lányt vesz el, beköltözik annak házába és a nevét is felveszi. Ezeket a szokásokat más románok között nem találták meg.³²

²⁸ Fotino i. m. 38—40. l.; ld. bővebben tőle: Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier Roumain, Paris, 1925, 61. s. köv. l.

²⁹ Contribution . . . 134. l.

³⁰ U. o. 205, 238, 271. l.

³¹ *Cirbuz Géza*: Néprajzi furcsaság. Erdély, I. (1892) évf., 204. l.

³² *Moldován*: Székely eredetűek-e a mócok? Erdélyi Múzeum, 1894. évf. 112—3. l. *Lázár*: Alsófehér vármegye Monografiája, Bp., 1899, I. kötet 775—6. l.; a románoknál szórványosan előforduló fiúleányság intézményét székely hatáskor tulajdonítják, melyet ezek Cserei szerint még Acsiából hoztak (*Cserei Farkas*: A magyar és székely asszonyok törvénye, Kolozsvártt, 1800, 73. l.). Az eredet kérdése ma még nem dönt el kétségtelenül, de nagy a valószínűsége annak, hogy a székelyekével rokon kultúrkör közvetítésével került hozzájuk. Több történetíró hívta fel a figyelmet arra, hogy a román nép a 10—12. századok folyamán török népek (oszmán, kún, úz és kipcsaki török) társaságában található balkáni őshazájában (Erdély és népei 179. l., Xenopol i. m. II. 253—6. l., Rásonyi Nagy László: Baszaraba. Az oláh államiság kialakulásához, Magyar Nyelv, 1933. évf. 160—1. l.). Az első románokkal foglalkozó, tatárjárás előtti magyar oklevelekben is besenyőkkel, úzokkal és székelyekkel együtt szerepelnek és ez utóbbiak egy csoportja csak 1224-ben vonult északra (Makkai: i. m. 161. l.). Az is feltűnő, hogy a román telepítés szervező főtényezői, a kenézek nagy része, a havasalföldi és moldvai bojárok és az akkor keletkezett falvak nevei török eredetűek (Jorga: Imperiul cumanilor și domnia lui Basarab. Un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu. Academia Română, Memoriile Sect. Ist. 1928. Ser. III. Tom. VIII. 101. l.). *Tamás Lajos* szintén feltételezi, hogy „besenyő, kún és kipcsaki mongol hatás nélkül az észak oláhság sohasem alakult volna államaikotó néppé” (Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában, Bp., 1935. 194. l.) Erdély c. munkában olvassuk, hogy a török, bolgár, székely keveredés az erdélyi román-

Erdély többi népeinek jogi élete sem teljesen tisztázott még, de szokásaik igen hamar az erdélyi törvények és szokások szerint alakultak. Az *örmények* 1671-ben telepedtek meg Csíkszépvízen, Gyergyószentmiklóson, Besztercén, Görgényben, Felfaluban, Perelében, Ebesfalván és főként Szamosújváron. Egy gyergyószéki konstitúció (1729) azt írja róluk, hogy „tartsa és alkalmaztassa magát az örménység a törvénytételben a Haza törvényeihez és lakó helyihez s népéhez a jó Harmoniáért”.³³ A *bolgároknak* I. Lipót adott privilegiális levelet s Alvincen és Dédán telepítette le őket, ahol külön bírákat és hites székülöket választhattak, de földesuruknak, a *fiscus*nak állandó évi adófizetéssel tartoztak. A *rácok* a 16. századtól szintén dél felől szivárogtak Erdély területére és társadalmilag a jobbágyi rendbe kerültek bele, mint majdnem minden később erre a földre költöző nép. Az erdélyi törvények meghagyják nekik, hogy a vármegyékben telepedjenek le és ezeknek törvényétől függjenek,³⁴ életviszonyaik rendezésében ne legyenek az országalakók sérelmére, mert csak a fejedelem és a nép kegyéből tartózkodhatnak Erdélyben.³⁵ Az *oroszk* kis csoportokban szintén mint jobbágyok többnyire majorsági földeken telepedtek meg. Az állandóan Erdély területén élő *görögök* a vármegye és a székek bírái előtt voltak kötelesek megjelenni, a vándorló kereskedők pedig a „görögök bírása” előtt pereskedhettek.³⁶ Az 1741. évi gyulafehérvári statutum a *zsidókat* zselléreknek minősítette, akik „semmilyen is a városnak s annak lakosainak ne praejudicialyanak” és eltiltotta őket a földműveléstől.³⁷

A *cigánység* a 17. században tódult be Erdélybe nagyobb tömegekben a románsággal együtt. Ezek a vegyes keleti népelemek a cigánység egyik Európába vándorolt rétegéből, a *kotorárok* közül valók voltak és a Kárpátoktól délre, a Havasalföldön és Moldvában uralkodó szigorú társadalmi törvények, a jobbágyság elnyomatása³⁸ elől menekültek észak felé. Dósa³⁹ szerint jogállásuk alapján kétfélék: 1. *fiscális cigányok*, akik a fejedelem neve alatt jobbágyok, de kivételes céhet alkotnak, mert az állam hasznára dolgoznak (aranymosók v. aranyászok, fegyverkészítők, kovácsok, stb.) és 2. *magányos cigányok*, kiktől uraik adót vehettek s vajdát rendelhettek föléljük. Benkő⁴⁰ 1778-ban még három rétegükről számolt be: a

ság vérképleteiből is kiolvasható (69. l.). A fiúléányosság olyan román népeknél fordul ugyanis elő, amelyek történeti tudásunk szerint székelyekkel hosszabb ideig sohasem érintkeztek.

³³ Corp. Stat. I. 150. l.

³⁴ Compilatae Constitutiones III. rész, 11. cím.

³⁵ Approbatae Constitutiones V. rész, 49. cím.

³⁶ Appr. Const. III. rész, 52. cím és 1791. évi 36. tc.

³⁷ Corp. Stat. I. 409—10. l.

³⁸ *David Mitraný: The Land and the Peasant in Rumania* (London—Oxford—New-Haven, 1930.) című munkájában leírja, hogy a román fejedelemségek idejében a parasztságot mindjobban szolgaságba kényszerítették (31. l.); *Hóman—Székfű: Magyar történelem*, Bp., é. n. V. kötet, 94. l.

³⁹ Dósa: i. m. I. k. 115. l.

⁴⁰ *Benkő József: Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus*, Vindob. 1778, 501—8. l.

lepedős cigányokat (vándorlók) megkülönbözteti a köpenyegesektől (törököknél gepenek) és az „új parasztok“-tól, akik a városok melletti falvakban laktak. A két utóbbi réteg teljesen az uralkodó erdélyi törvények és szokások szerint élt, ellenben a vándorcigányok a múlt századból származó feljegyzések⁴¹ szerint még akkor is különleges jogi rendet valósítottak meg közösségeiken belül és szoros nemzeti szervezetükben (gakkija) szokásaikon kívül mást törvénynek nem ismertek el. A köztük végzett néprajzi kutatások szerint a vándorcigány Dél-Erdélyben házassága napjától „nem azon nemzetséghez tartozik többé, amelyben született, hanem ahhoz számíttatik és azzal kell vándorolnia is, amelyhez a felesége tartozik, sőt házassága után neve is megváltozik“. A férfi tehát elválk vérrokonaitól, mert a család folytonosságát nem a férfi, hanem a nő ága biztosítja. Ebből következik, hogy a vagyon is a nők ágán, a női nemzetségben száll tovább és az ilyen ambil-anak házasságba került férfi ruházati tárgyakon és szerszámokon kívül nem vihet magával egyéb tárgyakat. Ennek megsztelepedett formája a hozzá még ma is sokban hasonló előbbi román *anya jogi* szervezet, de az öröklési joggal kapcsolatos sajátosságait részletes leírások hiányossága folytán nem vizsgálhatjuk.

A NÉPI JOGÉLET valóságos anyaga azonban nem a történeti hagyományokból, hanem az élő jogszokásokból és jogintézményekből áll, melyek a legideálisabb jogfejlődés folyamán mindig a történeti hagyományokból nőnek ki a nép művelődési viszonyai és a társadalmi erők rendje szerint. A különböző népek történeti jogszokásait nagy részükben a mai napig is meg kell találnunk az életviszonyaikat rendező normák között. Feladatunkat a következőkben e nép jogi múltja és jelen viszonyának tisztázása szabja meg.

Az erdélyi nép öröklési jogszokásainak megismerésére szokásjoggyűjtemények szolgálnak. Az első munka, amely részletesen foglalkozik a Királyhágón túli magyar terület öröklési jogszokásaival, 1904-ben jelent meg. Szerzője *Mattyasovszky Miklós*,⁴² aki tulajdonképpen egy mellékkérdésből indult ki: azt kutatta, hogy a birtok összetartására használatos német jogszokás, a törzsöröklés (Anerbensitte) elterjedt-e a magyarságnál, vagy ismeretes-e a magyar népnél más hasonló rendeltetésű szokás. *Mattyasovszkyt Darányi Ignác* akkori földművelésügyi miniszter előbb Németországba küldte ki a német szokások alapos tanulmányozására, mert hivatalos köreinknek az volt a meggyőződése, hogy birtokpolitikánkban a német módszereket, a törzsöröklést s az ezzel kapcsolatos minimumokat nálunk is lehet majd alkalmazni a birtokszétforgácsolódás megakadályozására. A külföldi útjáról visszatérő *Mattyasovszky* a magyar törzsöröklési törvény elkészítése előtt ajánlotta a magyar nép öröklési szokásainak megismerését. Ezért *Darányi* közvetítésével *Plósz*

⁴¹ *József főherceg—Wlislöcki Henrik*: A cigányokról. Bp., 1895, 13—15. l., *Wlislöcki*: Az erdélyi sátoros cigányok vándorjelei, Erdély, I. évf. 38. l.

⁴² A 16. számú jegyzetünkben idézett munkájában foglalta össze eredményeit.

Sándor akkori igazságügyminiszterhez fordult, akinek a támogatásával öt kérdésre kiterjedő kérdőívet küldött szét az ország valamennyi közjegyzőjéhez és járásbíróságához.

Gyűjteménye feldolgozásakor megállapította,⁴³ hogy hazánkban háromféle öröklési szokás van elterjedve: az egyenlő osztály (mely a törvényi öröklés is!), a fiági öröklés és a törzsöröklés. Az első két szokás annyira elterjedt, hogy szinte minden magyar községben akad rájuk számtalan példa. A fiági öröklés főként a Kunságban, a palóccoknál, matyóknál, az alföldi magyarok tekintélyes részénél, az erdélyi székelyeknél és a kalotaszegi magyaroknál uralkodó és általános szokás. A német törzsöröklési jogokat átültetni akarók nagy meglepetésére viszont bizonyítja, hogy ezt a szokást a magyar nép egyáltalán nem ismeri és nem él vele. A szokás hazánkban csak a német telepesek között hódított, akik előbbi hazájukból hozták magukkal; éltek a szokással Esztergom környékén, a Rába-Rápca közének nyugati részében, a bakonyi németsegnél, Baranyában, a Szepességben, a Sajó felső folyása vidékén, a máramarosi bányakerületben (német mintájú bányatörvény révén!), a Tisza—Marosszög német telepesei, Szeben környékén és a Bácska német eredetű telepes községeiben. Az erdélyi németek között igen ritka szokás.

Erdély területén⁴⁴ természetesen már a század elején is erősen uralkodott az egyenlő osztály elve, de ezt még akkor több helyen megtörték a helyi szokások. Így sok olyan helyről futottak össze jelentések, amelyekben a birtokot csak a fiúörökösök veszik át és a lányokat más úton elégitik ki. Ilyen szokásokról Vajdahunyad, Topánfalva, Balázsfalva, Bánffyhunjad, Hidalmás, Dicsőszentmárton, Kőrösbánya, Mócs, Szamosújvár, Csákgigorb, Kékes és ritkán Dés környékén emlékeznek meg. Halál utáni örökösnel a székelyek között már ritka az ősi jog alkalmazása, de annál sűrűbben élnek vele végintézkedés és élők közötti osztály alkalmával, amikor is a fekvő birtokokat most is a fiúk kapják, mint régen s a lányokat ingóságokban igyekeznek kielégíteni (kiházasítás). A régi jogrend különösen Udvarhely és Csík vármegyék területén igen elterjedt, de egy közjegyzői jelentés már arról számol be Gyergyószentmiklósról, hogy a székelyek vagyonuk zömét ritkán juttatják egy fiúnak, aki kifizeti a többi testvérét s ezzel eladósodva, tönkre is megy. Az ősi belsőség általában szintén a legkisebb fiúnak marad az egész Székelyföldön. A kézdivásárhelyi jelentés megjegyzi, hogy egy örökös csak akkor veszi át a birtokot, ha olyan kicsi, hogy tovább osztani már nem lenne célszerű, vagy ha adóssággal egyébként is túl van terhelve. De az osztozkodásnak ez csak igen ritka módja, amit szépen szemléltet és bizonyít a földek elaprózottsága, a 3—4 méter széles szántók nagy száma is. A szászok földjén, Fogaras, Brassó, Szeben, Kis- és Nagyküklő, s Beszterce-Naszód⁴⁵ megyékben szín-

⁴³ U. o. 398—9. l.

⁴⁴ U. o. 384. s. köv. l.

⁴⁵ E vármegye területén a közjegyzői jelentés hagyományos román *birtokközösségről* számol be a hegyekben élő és marhatenyésztéssel foglalkozó la-

tén az egyenlő osztály uralkodik. A végrendeleti vagy életbeni megosztásnál azonban mai szokásaik szerint is a belső házas telekkel kedveznek a legkisebb fiúnak. Fogarásból, Brassóból, Nagyszebenből úgy szólnak a jelentések, hogy a szász testvérek a beltelket a legfiatalabb fiúnak szokták juttatni s csak a külső telket osztják meg maguk között egyenlően.

Mattyasovszky kutatásai alapján foglalkozik az öröklés kérdésének *nemzetpolitikai* háttérével és következményeivel is. Az egyenlő osztállyal szemben a birtok szétosztásának korlátai a törzsöröklés és a fiági öröklés szokásai, melyek közül az első csak kis mértékben, a második azonban jelentős területen uralkodik. Az egyenlő osztály magával hozza a birtokok apró parcellákra való szétosztását (akad község, ahol harmincezer helyrajzi szám alkotja a község határát!) s ennek következménye az akkor divatos *kivándorlás* és *születéskorlátozás* volt, sőt sok helyen a teljes gyermektelenség jelensége lépett fel. A természetes kiegyenlítődés a kérdést csak azokon a vidékeken oldotta meg, amelyek közelében hatalmas gyárvárosok vonták magukhoz a népelesleget, máshol pedig (pl. a székelységnél!) állandóan tartó, intenzív, többévszázados kivándorlás igyekezett enyhíteni a szociális telítettséget. Közhely ma már, hogy a székelyek „otthon” érzik magukat Moldvában és Munténiában is. A birtokelaprózás megakadályozására hivatott törzsöröklés azonban nálunk nem lenne alkalmazható, mert gondolata az ország nagyobb részében teljesen ismeretlen és Németországban is csak azokon a helyeken járt sikerrel, amelyeken a törvényeket már mint szokás megelőzte; másodsor pedig iparunk fejlesztésével az általa foglalkoztatottak számát kellene növelnünk olyan mértékben, hogy a törzsöröklés miatt kiszorult örökösöket munkába állíthassa. Az állami beavatkozás azonban semmilyen formában nem enyhítette a problémát; a körülötte folyó sok vita megemésztette az erőket s lefojtotta az eddig jelentkező csekély érdeklődést is.

Ugyanezen időkből egy másik gyűjtemény is származik s ebben is találunk adatokat Erdély öröklési jogszokásairól. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének megjelenése alkalmával az igazságügyminiszter az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet is felszólította, hogy a magyar földbirtok védelme szempontjából alkosson véleményt a tervezetről. Az Egyesület ilyenformán külön bizottságot szervezett a kérdés tanulmányozására, mely különösen az öröklési jogot vette vizsgálat alá, hiszen ez van hivatva „házánk birtokelosztási viszonyait századokra kihatóan befolyásolni”.⁴⁶

Az Egyesület jelentése 1905-ben készült el s belőle *Baross János*, a munkával megbízott agrárpolitikus készített a közönség részére

kosság között (u. o. 392. l.). A birtokközösség sok vonásában megegyezik a Mitrany i. m. munkájának egyik mellékletében található s a tipikus román falvakat jellemző birtokközösséggel, melyben közös jogcím a föld. Szászrégen környékén a tiz holdon alóli birtokoknál igen elterjedt, hogy az örökösök sokáig *vagyonközösségben* maradnak (u. o. 389. l.).

⁴⁶ *Baross János*: Részleges jelentés az O. M. G. E. által a magyar parasztbirtokok öröklési módjaira vonatkozólag eirendelt adatgyűjtés eredményeiről, Bp., 1905.

is hozzáférhető összefoglalót. Az Egyesület jelentésében külön agrár öröklési jog mellett tört lándzsát (német mintára!) és felvetette a problémát, hogy nem kellene-e hazánkban is a törzsöröklési jogot valamilyen formában meghonosítani, esetleg továbbépítve a magyar jog ilyen irányú hagyományait (1836:4., 6. és 1840:8. tc., valamint az erdélyi 1847:4. tc. alapján). Kutatásaikat ezért szinte egyidőben két irányban kezdték meg: 1. kikeresték a régi alsótábla tárgyalásait (1825—39), amelyekben már igen sűrűn folytak élénk birtokvédelmi viták; 2. megkezdték a magyar parasztság körében élő öröklési jogszokások általános gyűjtését.⁴⁷

A munka irányítását Baross vállalta, aki Mattyasovszkyékkel szemben a körjegyzőkhöz fordult s nem járásbíróságoként gyűjtötte össze az anyagot, hanem körjegyzőségenként. Feltevése szerint ugyanis a nép öröklési szándéka, öröklési akarata elsőkön a jegyzőségeken nyilatkozik meg. A körjegyzők kerülnek elsősorban érintkezésbe a néppel: ők látják, hogy akarják vagyonukat elosztani az örökösök maguk között, mik a szempontjaik az elosztásnál, e szándékok közvetlen megfigyeléséből tendenciózus jelenségeket állapíthatnak meg s ugyanakkor számoltartják a lakosság, az egyes családok birtokviszonyait is. Ilyenformán szemtanúi az öröklési módszerek hatásainak, eredményeinek s a vele fellépő egyéb következményeknek. Kérdőíve 28 kérdésre terjed ki s nagy általánosságban felöleli az öröklési jog egész terjedelmét s mellékkérdései az előbbiekekkel összhangban a birtokelaprózással, eladósodással, nemzéskorlátozással, kivándorlással, a nép vallási és nemzetiségi viszonyaival foglalkoznak, tehát azokkal a problémákkal, melyek az örökléssel igen szorosan összefüggésben állanak. Kiindulási problémái feltétlen elismerést érdemelnek, azonban a begyűlt adatokhoz csak kételkedve nyúlhatunk. Gyűjtése szinte az egész ország területére kiterjedőnek mondható, mert az akkori 63 vármegyéből alig hiányzik pár járás és pár körjegyzőség. A teljes gyűjtemény kerekén ötezer körjegyzőség⁴⁸ jelentését, kb. száznegyvenezer adatot foglal össze.

Első kérdéseiben a végrendelezések gyakoriságát igyekezik tisztázni. Erdélyi viszonylatban megállapítja, hogy a századfordulón Alsófehér vármegyében az összes örökösödési esetek 4%-a, Beszterce-Naszódban 5⁰/₁₀-a, Brassóban 9%-a, Csíkban, Fogarasban, Háromszékben, Marostordában 8⁰/₁₀-a, Kolozsban és Szolnok-Dobokában 5%-a, Krassóban 25 (?) %-a, Nagy-Küküllőben és Szebenben 9%-a, Hunyadban 4%-a, Udvarhelyben 1%-a, Kis-Küküllőben pedig 3.5%-a végrendelezés formájában folyt le. Az adatok szerint úgy látja, hogy különösen a magyarság él a végrendelezés jogával, a románság pedig Krassó-Szörényben, Temesben és Küküllőben mutat erős hajlamot rá s mindenütt egyenes arányban áll a magyar faj és az írás-olvasás elterjedésével. Második problémája, hogy milyen sávban ismerik és gyakorolják a fiúk előnyösítésének szokását, hány körjegyzőség területén ismeretes a törzsöröklés és hol van teljes egyen-

⁴⁷ Baross: i. m. 5. 1.

⁴⁸ Baross: i. m. 3—7. 1.

lőség a vagyon elosztásában? Eredményei nagyjából azt mutatják, hogy Erdély területén a gyűjtés időpontjában a lakosság 6%-a élt törzsörökkeléssel, 22%-a a fiági örökkeléssel és csak 72%-a követte a törvényi öröklési mód szabályait. Munkája, sajnos, nem terjed ki arra, hogy az adatokkal párhuzamosan különböztessen az életbeni és a halál utáni osztály eltérő szokásjoga között. Adatait egyébként is nagy óvatossággal kell kezelniünk, mert pl. igen élénk törzsöröklési jogot mutat ki Csíokban (a községek 69%-ában), ahol az előbbi gyűjtések alkalmával az igazságügyi szervek csekély mértékben értesültek ilyen szokásról, tehát Baross körjegyzőinek sem lehetett alkalmuk törzsörökkelést felfedezni. Ugyanilyen a helyzet Kolozsban (63%), Alsó-Fehérben (50%) és Krassó-Szörényben (54%), mert ezekben a vármegyékben csak akkor örökli többnyire egy gyermek a felmenők teljes vagyonát, ha egyetlen gyerek (pl. Csíokban!). Baross gyűjtői tehát nem vették figyelembe, hogy az még nem törzsörökkelés, ha szükségből veszi át egy gyermek a vagyont, vagy esetleg csak a belsőséget (pl. a szászoknál). A német jogi terminológia ugyanis olyankor beszél *Anerbenrecht*-ről, amikor több gyermek közül szabály szerint egyik (szokásjog alapján a legfiatalabb vagy legöregebb fiú) veszi át a teljes vagyont s a többi testvéreit a hozadéki értéknek megfelelő áron fizeti ki.⁴⁹ Ilyen körülmények magyarázzák azokat a további megállapításait is, amelyekben feltünteti, hogy az Erdélyben megvizsgált 539 községből törzsörökkelés a községek 41%-ában fordult elő, fiági örökkelés 15%-ában, egyenlő osztály pedig 44%-ában. Ezek az adatok mindenesetre az erdélyi jogéletnek érdekes színét jelentik, mert azt mutatják, hogy a községek 56%-ában a szokásjog még ma is jelentősen uralkodik. A valódi helyzetet azonban a feljebb közölt adatok átszámítása nyújtja, melyek szerint az összes öröklési esetek 28%-ában a szokásjog érvényesül.

Nemzetiségi szempontból is összegezi eredményeit: ezek szerint a fiúk előnyösítése főleg a magyarságnál van elterjedve, a törzsörökkelés pedig a románságnál és a szászoknál. A románság terjeszkedésének egyik okát éppen e jognak tulajdonítja, mert feltűnő, hogy míg a románság 1890. évi országos arányszáma 17.1%-ról tíz év alatt 16.7%-ra, vagyis 0.4%-kal esett, addig a törzsörökkeléssel élő megyékben: Alsó-Fehérben 0.4%-kal, Besztercében 1.9%-kal, Kolozsban 0.7%-kal, Nagy-Küküllőben pedig 3%-kal emelkedett. A németység (kivéve az erdélyit) még a románoknál is magasabb arányban él e szokással és érdekes, hogy számuk csak azokban a megyékben emelkedett, ahol a törzsörökkelés el van terjedve, így Krassó-Szörény, Nagy-Küküllő megyék területein. Ahol pedig a szászság tényleg nem él e jogszokással (Beszterce, Kis-Küküllő), ott igen elterjedt köztük a születéskorlátozás. Az adatok kiértékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy Baross már a gyűjtése előtt a kérdésben a törzsörökkelés mellett foglalt állást.

⁴⁹ Mattyasovszky i. m. 17. I.

Nem meglepő ezek után, hogy Baross nemzetpolitikai konklúziói oda irányulnak, hogy a törzsöröklési szokás megakadályozza a birtokelaprózást, a birtok eladósodását (?), a születéskorlátozást, a kivándorlást s ezért javasolja a *fakultatív törzsöröklési rendszer* bevezetését.⁵⁰ Mattyasovszky eredményei ezzel szemben azt mutatják, hogy a törzsöröklés nálunk nem uralkodó szokás és a magyar jogéletben, eltekintve a hitbizományoktól (1687, 1723, 1920, 1936) és a múlt századeleji uradalmi utasításoktól, a legrégebb idők óta ismeretlen a majoratus és minoratus intézménye is.⁵¹ A két gyűjtéssel tehát kettős probléma vetődött fel: melyik öröklési módot igazolják a hagyományok s milyenek kellene lennie az újnak. A probléma mintegy 40 éve született meg s mi magyarok, viaskodó lelkek, annyi más nagy kérdésünkkel együtt mai napig még erre sem adtuk meg a feleletet. Egy új magyar földbirtokpolitika alapprincipiumaként szereplő földreform mellé odasorakoznak és megoldásra várnak a földdel kapcsolatos súlyos jogi kérdések is. Németország lakóinak csak 21%-a él a földművelésből, de 1933 óta kimerítően rendezték a kérdést; mennyivel fontosabb részünkre a megoldás, ahol a lakosságnak közel 60%-a találja megélhetését a földművelés révén.

ERDÉLY ÖRÖKLÉSI jogszokásainak terén tett eddigi vizsgálataink is azt sejtetik velünk, hogy Petőfi „szűkebb hazá“-jának népe nagy részben még ma is őseihez híven követi szokásait, melyek élnek és irigylésreméltó vetélytársai maradnak a törvényi öröklésnek. Ezeket a hagyományos szokásokat ápolja, védi és generációról generációra továbbadja. Az országrész egyharmadának visszatérése után szükség volt tehát a valóságos helyzet megismerésére, az élő örökösödési jogszokások feltárására. A kezdeményezést dr. Bónis György egyetemi tanár vezetésével az Egyetem Jogtörténeti Szemináriuma vette a kezébe s Erdély több pontján indította meg a kutatásokat, melyek a helyi felvételek után lassan már az összehasonlítás stádiumába kerülnek. Az előbbi gyűjtemények hibái főként abban mutatkoztak, hogy leginkább statisztikai tájékoztatásokat nyújtottak az egyes szokások elterjedéséről az állam területén belől s csak általános eredményekre törekedtek. Ennek az lett a következménye, hogy minden adatnak megszűnt földrajzi helyzetével való kapcsolata, kiszakadt abból a társadalmi-gazdasági talajból, amelyben megszületett és élt. A gyűjtőket sohasem érdekelték azok a relációk, amelyek a törvényes öröklési szabályokkal szemben is éltették a szokásokat s igen felületesen foglalkoztak gazdasági okaikkal. Ma már látjuk, hogy a szokások funkciójának ismerete nélkül értékelésüket nem végezhetjük el s nem jelölhetjük meg szerepüket a családok, nemzetségek s nagyobb közösségek életében. Más

⁵⁰ Baross korábbi dolgozatában (Az öröklési jog kérdései, Bp., 1901. A Magyar Gazdaszövetség Kiadványai, 38. sz.) e törzsöröklési móddal együtt minimum (44. l.) és középbirtokú hitbizományok (46, 70. l.) létesítését is ajánlja s igen érdekes reformtervet dolgoz ki rájuk vonatkozóan (76. l.).

⁵¹ I. m. 399. l. és Tagányi: i. m. 79. l.

oldalról pedig az egyes szokásoknak is fel kell tárnunk összes kapcsolatait a közösség egyéb tevékenységeivel (gazdasági, ipari, közigazgatási, stb.). Az eddigi gyűjtésekből nem tűnnek ki a szokások családonkénti változásai, variációi, mert a felvételek még Barossnál is körjegyzőségenként, tehát nagyobb közigazgatási egységenként készültek; de mindig nem is azt a szokást emelték ki, amely községenként, vagy csak körjegyzőségenként dominált, hanem amelyik bekerült az illetékes jegyzőséghez. Hogy ez azután milyen viszonyban van a falusi életrend többi jelenségével, nem derül ki a jelentésekből, de nem is derülhet ki, mert maguk az adatgyűjtők sincsenek tisztában a táj adottságaival, az emberek hagyományaival és lelkivilágával. Ha az újabb gyűjtések módszereinek segítségével megvizsgálhatnánk és felmérhetnénk Erdély valamennyi faluját, különleges törvényszerűségek és kivételek világa bontakoznék ki előttünk, jogalkotóink tájékozódást nyerhetnének a nép igazi öröklési problémáiról s a népi megoldások közül könnyen jogszerűbbé tehetnék a legcélszerűbbet.

A visszatérés után első kísérletre kiváló alkalmat nyújtott 1941-ben az egyetemi ifjúság (KMDSz) faluvizsgáló kiszállása *Bálványosváraljára* (Szolnok-Doboka vm.), melyet *dr. Venczel József* intézeti tanár irányított egységes monografikus szempontok szerint.⁵² Az öröklési jog oldaláról legszembetűnőbb jelenség e mező-ségi faluban, hogy a szülők életükben a legritkább esetben „vetköznek le“, hanem haláluk után örökítik át földi javaikat. A tehetősebb gazdáknál fordul inkább elő, hogy gyerekeik házassulása idejében juttatnak nekik kevés pénzt, faanyagot (építkezéshez!), jószágokat, gazdasági eszközöket és néha földet is, ezt azonban csak használatra vagy részibe: felibe vagy harmadába. A nagyobb gazdák legsűrűbben használatra adják, a szegényebbek pedig részibe; a nagyon szegény családok úgy segítenek magukon, hogy tehetősebb gazdákhöz járnak munkába, később földet vesznek ki tőlük részibe s ezzel bizonyos mértékű alárendeltségbe kerülnek velük szemben, ami sokszor családi életükben is megnyilatkozik. A gazdasági életben fellépő uzsora révén a nagyobb gazdák napról-napra kihasználják a szegényebbek munkaerejét, gazdasági adottságait. B. András még életében kijussolta fiait pénzben és az általános szokásról ezért így vélekedett: „Pogány a szülő, aki nem adja ki a birtokot előre. Azt mondja: kés és kenyér is a kezemben van, ha elengedem, akkor nincs nekem mit vágni és mivel vágni!“ D. Ferenc kisutcai gazda más véleményen van, mert azt tartja, hogy „más házába szorul a szülő, ha enged a fiainak“. Elképzelhető, hogy erkölcsi szempontból milyen viszonyban áll ilyenformán a két generáció: apák és fiak; egy asszony, akinek szülei a közepes gazdák rétegéhez tartoznak, szemrebbetés nélkül ki is fejezte a nagy ellentétet: „itt a gyermekek azt várják, hogy dögöljenek meg a szülők és a birtok oszoljaék“. A végrendelkezés igen ritka: az csinál írást, aki nem a gyermekeire

⁵² Beszámolt róla *Molter Péter* „Falukutatás Bálványosváralján“ címen (Hitel, 1940—41. évf. 3—4. sz.).

akarja hagyni vagyonát, hanem gondozójára, vagy a gyermekei közül csak egyet akar előnyben részesíteni a többiek rovására. S mivel a legfiatalabb fiú szokott legtovább a szülői házban maradni, a szülők halála után jogot is formál rá és a többit igyekszik kielégíteni a forgalmi áron alóli összegben. Egy ismerősünk szerint „ha az öregek a vagyonból örököltetnek, inkább gondolnak a kisebb gyerekekre, mint a nagyra. Ezért hagyja meg a kicsit az ősi házban, a nagyobbat pedig telepíti“. A törvény természetesen végrendelet hiányában egyenlően osztja meg a vagyont; a legkisebb fiú ekkor is ragaszkodik a családi házhoz; a földet annyi részre osztják fel, ahány osztozkodó testvér van és cinkust húznak, sorshúzás útján jelölik ki kinek-kinek a részét (nyílát). A gazdasági eszközöket értékük alapján összehasonlítják: „ez éri ezt“. Belőlük egyenlő csomókat készítenek, majd ahány testvér van, annyi pálcikát rovással (számokkal) jelölnek meg, beleteszik őket egy sapkába és egy kis gyerek húz a sapkából egy-egy parcellára. De a házat ki is szokták becsülni: az értékét átszámolják földértékre és a többiek, akik nem kaptak a házból, földben vesznek maguknak nagyobb részt. Ezt az osztást együttesen készítik el és mindnyájan igazságosnak találják. E. Erzsi néni (78 é.) elmondta, hogy ők a testvérével nem tudtak megegyezni a házon és ezért lebontatta közös házuk felét és elhozta a másik utcába. Igen érdekes, hogy felfogásában még híven őrzi az ősi és szerzeményi vagyonrészek közötti megkülönböztetést, mely a régi magyar jognak egyik sajátossága volt: „amit a házások közösen szereznek életükben, az közös... azt nem muszály a cselédeknek (gyerekeknek!) adni!“ E mondatában benne érzik, hogy amit szüleitől örökölt, máshogy értékeli, mint amit maga szerzett, mert ez utóbbiak felett maga rendelkezett, az előbbieket viszont minden körülmények között gyerekeinek át kellett adnia. Hogy a fiúk lényegesen megkisebbitették volna a lányokat, egy helyen fordult elő kb. harminc éve. Az öröklési esetek nagy százalékában a szülők ragaszkodnak ahhoz, hogy haláluk után oszolja meg a vagyon.

A Mezőségnek e pontján a negyven évvel ezelőtti gyűjtés óta lényeges változás következett be az öröklési szokásokban: az egyenlő osztály diadalmasan elszíntelenítette az akkor élő táji szokást, a fiági előnyösítést. Mattyasovszky szerint Dés környékén még sokszor előfordult, hogy „a kiscgazda gyermekeit még életében megszoztatná, de amennyiben ezt teszi, úgy a fiúk részesülnek előnyben, a nők pedig ingókkal (juhok, borjúk, házi felszerelés, ruhanemű) elégtétetnek ki“. A kékesi járásban már akkor is nagyon ritka volt az életbeni osztály, de a helyi szokás szerint „a fiúk ingatlanokat, a lányok ingókat kapnak“.⁵³ A megye nyugati részében azonban több helyen uralkodó szokás volt még akkor a fiág előnyösebb örökösödési módja. Csak a helyi viszonyokra kiterjedő ismereteink sajnos nem engedik meg, hogy a vármegye egész területén történt változásokat összevegyjük.

⁵³ I. m. 387. l.

A váraljai kutatásokat időrendben a Jogtörténeti Szeminárium kalotaszegi jogszokás-gyűjtései követték, amelyek már nem egyes községek viszonyait tárták fel, hanem összefüggő és nyelvileg szinte azonos tájét, ahol a társadalmi és gazdasági problémák is eléggé azonosak voltak.⁵⁴ Gyűjtésüket 1942 nyarán indították meg a hatalmas magyar tájegység legősibb, a tulajdonképeni *Kalotaszeg*et jelentő felszegi részén, a Kalota és a Sebes-Körös háromszögében. A következő évben az északi vidékekre, az Almás vízválasztójának környékére tették át munkájuk színhelyét, majd ezen a nyáron (1944) tervezik a Nádas környékének és a Kapusok hajlatának átkutatását az élő szokásjog szempontjából. A községek közül *Dobos László* Bogártelkén, Nyárszón, Sárvasáron és Magyar-Bikalon, *Kovács Bálint* Sztánán, Kispetriben és Körösfőn, *Oriold Béla* Sztánán és Középlakon, *Jégh Károly* Zsobokon és Ketesden, *Gányi György* Körösfőn, *dr. Szathmáry Balázs* és *dr. Steffler Sándor* Zentelkén, Kalotaszentkirályon, *Báthory Zoltán* Bábonyban, *Demkő Jenő* Farnason, *Molnár István* Nagypetriben, jelen sorok írója Kalotadamoson, Jákótelkén, Kalotaszentkirályon, Váralmásan, Körösfőn, Mákófalván, Inaktelkén és Magyarkapuson gyűjtötte össze az élő jogi anyagot az Erdélyi Tudományos Intézet, valamint a m. kir. Igazságügyminisztérium támogatásával; *Prehoffer Elemér* pedig ugyanakkor a munka közben előkerülő okleveles anyag és anyakönyvi statisztikák lemásolását kezdte meg a gyűjtött anyag írásbeli és számbeli alátámasztására.

Kezdetben a gyűjtők érdeklődése a jog területének általános kérdéseire terjedt ki s a helyszínen kérdőívük mindenegyes pontjára több családtól hoztak adatokat. Később a községek mellett a gyűjtési anyagot is megosztották s ma az a módszer alakult ki, hogy egy gyűjtő a kérdőíve összes pontjára hoz össze több helyen ellenőrzött adatokat, de azon felül a maga speciális problémakörében egyéni elgondolások és módszerek alapján is végez kiegészítő és részletesebb gyűjtéseket. Az összefüggések és községenkénti változatok felismerésére, valamint az újabb problémák tisztázására a gyűjtők hetente megbeszéléseket tartanak. A helyi gyűjtést később a feldolgozással kapcsolatos speciális anyaggyűjtés és ellenőrzés követi.

Már a Plósz-féle gyűjteményből⁵⁵ kiviláglik az a Kalotaszegen általános szokás, hogy a szülők örökségüket életükben megosztják leszármazóik között és a lányokat sokszor megrövidítik az osztályban. A mai gyűjtések is erősen igazolják a kb. negyven esztendővel előbbi állapotokat, mert az általuk felszeginek nevezett tájrészen tényleg a halál előtti osztálynál a lányok nem kérnek annyi „jógot“, mint a fiúk. Adatközlők azt állítják, hogy régen a lány egyáltalában nem kapott se a külsőből, se a belsőből (Körösfő), ez azonban nem bizonyult helytállónak, mert a telekkönyvi végzések szerint is

⁵⁴ A célkitűzéseket ismerteti *Dobos László* (A jogi néphagyomány gyűjtéséről, Március, 1943 májusi szám) és szerző (Jogszokás-gyűjtés Kalotaszegen, Kolozsvári Szemle, II. évf. 1. sz.).

⁵⁵ *Mattyasovszky*: i. m. 387. l.

írtak akkor már a lányok nevére földet; az eltartási szerződésekből ez a tény szintén kitűnik. A régi öröklési jog sajátosságai a *nagytelek* belsőégi rendszerrel állottak kapcsolatban; egy telken nemcsak egy család élt, mint most többnyire, hanem 3—4, leginkább rokon, leszármazó családok (nagy család), akik fölött az öregapának természetes hatalma volt. A lány is a telekben maradt, nem volt neki fontos, hogy földet vigyen magával. A szülők 3—4 fiukat kiházasították és mégis egy kenyéren maradtak velük és a földjük szintén sokáig közös maradt; ha pedig a lány elköltözött a telekről, kifizették (kiházasították), de nem adtak vele földet, mert egy másik nagytelekbe költözött, ahol szintén nem volt szükség földre, legfeljebb legelőre, amit pedig a községbeliek közösen használtak. A lány nem csökkentette szülei nagytelkének legelőmennyiségét, annak használhatóságát, mert a legelőt nem kellett kihalásítani a családeből, hiszen ezek csak eszmeileg voltak megosztva. Még 1926-ban is a körösfői bíróság osztályában a belsőéget teljesen a fiúk kapták, a lányoknak csak a puszták kertből juttattak és azokból a külső, a fordulókból kiesett földekből, amelyeket a fiúk már nem tudtak maguk között egyenlően megosztani. A földek szétosztása egyébként úgy folyt le, hogy a fordulóban lévő földeket *összemérték* és az egyenlő értékűekre cinkust húztak, mint előbb láttuk a váraljai népnél. Például összemérték, hogy „négy vékás gyengébb fajta föld egyenlő értékű háromvékás, de jobb minőségű földdel“. A szülők egész Kalotaszegen szinte minden községben a legkisebb fiúval maradnak s sokáig egy kenyeret fogyasztanak. A megházasodás alkalmával a fiú már kap szüleitől földet, rendszeren a *szólás* alkalmával. Kalotaszeg északi részében (Zsobok!) már inkább az egyenlő osztály, a szülők halála utáni öröklés van elterjedve. Nem ritka eset, hogy annyira ragaszkodnak a családi ház alkatrészeihez, hogy szétbontják és minden egyes darabján külön-külön osztoznak meg. Ha egy fiú és egy lány között kell osztályt csinálni, többnyire a fiú kapja az apait, a lány az anyait; ez utóbbi ilyenformán sokkal kevesebb, mint a fiú része.

Az 1848 előtt félig kismemes, félig jobbágy lakosságú Mákófalván igen erősen mutatkoznak még az ági öröklés nyomai. A régi nemesi jognak e hagyománya különösen leszállók öröklésekor érvényesül: az apai ág vagyona a fiúknak, az anyai ágé pedig a lányoknak jut. Ezt a szokást akkor is alkalmazzák, ha több fiú van a családban és történetesen csak egy lány; ilyenformán a fiúk sokkal kevesebbet kapnak, mint az egyedüli lány. A belső, háztelek csak a fiúk ágán kerül öröklésre; ha nincs fiú, vő („fiú“) száll a házhoz, de a leszármazók közül ismét a fiúké marad a ház. Mákófalván egyébként a közös gazdálkodás is megszűnt a jobbágyfelszabadítással s ezzel magyarázható, hogy a Kalotaszegen már évtizedek óta dívó *egyke* e községben éri el tetőfokát. Az egyenlő osztály alkalmazásával egyenes arányban csökken a szaporodás, de még súlyosabb az arány azon községekben, ahol a birtokközösségek is megszűntek. Az 1920 óta létrejött családok gyermekszaporulatát figyelembe véve, Magyararkapuson a házasságok 36.48%-a, Mákófal-

ván pedig 67%-a egygyermekes, 37,34, illetve 20%-a kétgyermekes. (Adatainkat a megfelelő községek református egyházainak családkönyveiből merítettük, amelyekhez való hozzájuttatásért hálás köszönettel tartozunk az egyház vezetőségének.)

Az öröklési jog részletei és a táj kapcsolatai a gazdálkodási formával és a szociális berendezkedéssel azonban csak a teljes összegyűjtött anyag finom összehasonlító munkájával kerülhetnek felszínre.

Az országrész öröklési jogszokásainak megismerése érdekében a Szeminárium kollektív gyűjtést készítve elő, 1943 decemberében két kérdéssel fordult az egyetem hallgatóihoz: 1. Ha a családi vagyont már a szülők életében megosztják, egyenlően örökölnek-e a lányok a fiúkkal, vagy nem? 2. A családi házat a legöregebb, vagy a legfiatalabb fiú (lány) örökli-e, ismerhető fel ebben a kérdésben szabály? A litografált kérdőívet valamennyi joghallgató kézhezkapta s az általa ismert községek viszonyairól adott tájékoztatót. Sajnos, a feleletek nem jöttek olyan mértékben össze, hogy szélesebb sávban lehetne irányadó, ténymegállapító értékieknek nyilvánítani, de egyes helyekre vonatkozóan jelentőséggel bírhatnak.

Két kérdésünk az öröklési jog két legjelentősebb problémáját öleli fel: arra akar feleletet kapni, hogy a régi magyar jogot követik-e még szokás alakjában, vagy az egyenlő osztály terjedt már el a földművelő magyar nép körében? A másik kérdés szintén a hagyományos magyar jogrend folytonosságát kutatja; régi magyar jogban ugyanis a családi házra elsősorban a legfiatalabb fiúnak volt joga és csak utána következhetek kor sorrendjében a többi fiúk. A természetes életrend törvényei szerint az idősebb fiúknak ki kellett szállaniuk a családi házból, vagy legfiatalabb testvérükkel közösségben maradniuk.

A feleletek nagyobb részében azt mutatják, hogy a magyar nép ma már sokkal inkább az egyenlő osztályt követi öröklési jogszokásaiban, mint negyven évvel előbb. A székelyföldi adatok szerint Nagyajta és Középjta (Háromszék) községekben inkább csak az öregek betegsége esetében osztják fel a vagyont életben, mégpedig egyenlő arányban a lányok és a fiúk között. Udvarhelyben szintén az a szokás az adatok szerint, hogy a családi vagyont a szülők sokszor megosztják már életükben és a fiúk a lányokkal egyenlően örökölnek; a lányok ezeken kívül ingóságokban (kelengye, stb.) kisebb értékeket is kapnak, de sehol nem számítják úgy, mintha a lányok többet kaptak volna, „mert azt a lány anyja segítségével egyéb munkája közben évek hosszáig során keresztül maga készíti, illetve szerzi be“. A szétosztott vagyonnal azonban a gyermekek csak a szülők halála után rendelkezhetnek szabadon. Csíkyban ellenben ma is egészen jól felismerhető az a szabály, hogy a lányok nem örökölnek egyenlően a fiúkkal. A kiházásítást (bútorok, állatok és egy-két pántlika föld!) az osztozkodásnál pótolják kisebb-nagyobb értékű vagyonrészsel, de a fiúkéval nem egyenlő értékűre. „A fiúk azért kapnak többet, mert tovább maradnak az ősi, családi házban és ők dolgoznak a földdel“. Egyéb székely községekből (Maros-Torda

vm.) azt írják, hogy „amennyiben a fiúk gazdálkodóknak maradnak, ők kapják a vagyon nagyobb részét, ha tanulnak és hivatalnokok lesznek, akkor egyenlően örökölnek“. Sepsiszentgyörgy környékén a lányok szintén kelengyét kapnak, a családi vagyon nagy részét a fiúk öröklik; közülük is annak juttatnak többet, aki a szülőkkel marad. Kalotaszeg vidékének öröklési szokásairól a feleletek a fentebb mondottakat igazolták. Erdély egyéb területeiről csak igen szórványosan jutottunk adatokhoz. Érmihályfalváról (Bihar vm.) azt jelentik, hogy a szülők nem osztják meg már életükben a vagyont gyermekeik között, hanem a lányokat kiházasítják és csak haláluk után száll át a vagyon, a kiházasítási összeget pedig ilyenkor beszámítják. Vajdakamarási munkatársunk szerint általános az egyenlő osztály s még az ingóságokban is igyekeznek ezt az elvet keresztülvinni. A szatmármezei románok között (Törökfalva, Nagysomkut, Búcsónfalva, Csolt, Hásörd, stb.) az egyenlő osztályról adnak hírt, Szamoslukácsi és Fehérszék vidékén viszont „ritka eset, amikor egyformán örökölnek a lányok a fiúkkal“. Csucsán a románok között a földet egyenlően öröklik, a házról azonban a lányok sokszor lemondanak. Itt az örökösök szalagokra vágják a földeket maguk között.

Másik kérdésünkre szintén változatos feleletek érkeztek. A székelyeknél leginkább a fiúk öröklik a családi házat, mégpedig az a fiú, aki legtovább a szülőkkel marad, aki ápolja őket s velük együtt gazdálkodik. Ez rendszerint a legfiatalabb fiú, aki ilyen esetben a többieket kielégíti. *Csiszér Pál* kir. telekkönyvvezető (Csík vm.) írása szerint a legfiatalabb marad a családi házban, a többieknek belsőt szereznek, de ezt a rendet felbontotta a székelységnél bekövetkezett földéhség. Úgy próbálnak ezen segíteni, hogy a fiúk ipart tanulnak, ácsok, kőművesek, kőfaragók is földművelő életmódjuk mellett s ilyen réven szereznek maguknak kis földet, amit azután 5—8 fiúk között osztanak meg.⁵⁶ (Egyébként érdekes megfigyelése, hogy a „vádhatóságoknál kezembe került statisztikai adatokból láttam, hogy a legtöbb bűnöző a sokgyermekes családokból származik“..) Marostordában a székelyek között ugyanaz a szokás, mint keleti testvéreiknél, hogy „a családi házat mindig a legfiatalabb fiú örökli, az öregebbeknek rendszerint új házat építenek“. Biharban az a fiú örökli, aki legutóbb köt házasságot, leginkább a legfiatalabb fiú, Vajdakamaráson a legfiatalabb családtag, akár fiú, akár lány, de a szülőket gondozni tartozik. A szilágysági románoknál az marad a családi házban, aki később nősül; a szatmári románoknál szintén. Csucsán módosabb gazdáknál az első fiú hoz asszonyt a házhoz, a többi gyermek kiköltözik belőle (vőség!), a szegényebbek-

⁵⁶ Az öröklési jog helytelenségének következményeit szépen szemléltették *Venczel József* tanulmányai és *Bözödi György* munkája (Székely bánja, Bp., é. n.). A székelyföld elaprózottsága már 1736-ban észlelhető (102. l.) s csak fokozódott a múlt század végén. 1929-ben Csík megyében 11.625 családnak nem volt semmi, vagy fél holdnál kisebb birtoka, Háromszéken 10.063 családnak, ami mindkét helyen a családok negyedének felel meg (155). Az apró birtokokat románok vásárolják fel (305), a családok egykéznek (193), nem szaporodnak (221), kivándorolnak (246) s proletár életszintre kerülnek (282).

nél változó a helyzet, nem ismerhető fel szabály. Másik csucsai adat szerint inkább a legkisebb fiú marad a szülői háznál, ha nincs fiú, a kisebb lány (szegényeknél).

A szabadegyetemi előadások során dr. *Bónis György* 1944 február 16-án Bánffyhunyadon beszélt Kalotaszeg népi joghagyományairól s a jelenlévő hallgatóság részvételével főként az öröklési jogszokások teréről próbagyűjtést rendezett. Tíz kérdése közül öt igyekszik az öröklési jogot részletesebben vizsgálni. Ezek a kérdések a következők voltak: 1. Ha a családi vagyont már a szülők életében megosztják, egyenlően örökölnek-e a lányok a fiúkkal, vagy nem; 2. a földet a lányokkal természetben megosztják, vagy a lányokat inkább kifizetik a földből; 3. kinek jut a családi ház; 4. melyik a gyakoribb mód: az apa életében „levetkezik“, vagy csak halála után oszlik meg a vagyon; 5. az erdőjogot egyenlően osztja meg az apa gyermekei között, vagy valamelyiket előnyben részesíti (a lány is annyit kap belőle, mint a fiú)? Az első kérdés eredménye az, hogy a szülők életében 55%-ban nem egyenlően, 45%-ban pedig egyenlően osztják meg a vagyont. A második kérdés feleletei szerint a földet kb. 70%-ban természetben és egyenlően osztják meg, 30%-ban kifizetik a lányokat. A feleletekben mindenki a saját helyzetéről, családjá szokásairól és viszonyairól számol be s ezek összesítése adta meg a százalékszámot. A családi házra vonatkozó feleletek általánosságban megjelölik, hogy a fiúk öröklik a családi házat, egyetlen felelet sem említi, hogy a lányok jogot formálnának rá. De a feleletek már megoszlának abban, hogy a fiúk közül melyik jogosult a ház öröklésére. A tényleges helyzetről az adatok úgy informálnak, hogy a legkisebb fiú 50%-ban örökölte, 30%-ban az a fiú, aki a szülőket gondozza (ez csak jogcímbeli különbség, mert leginkább a legkisebb fiú!), s 20%-ban minden fiú részes benne. A vagyon megosztásának idejére vonatkozóan 60%-ban az örökséget a halál után osztják meg, 25%-ban egyszer halál előtt, máskor utána: a viszonyoktól függően, 15%-ban pedig a szülők életében elosztják. Ezen informatív adatok szerint az erdőjogból 55%-ban többet kapnak a fiúk, 45%-ban pedig egyenlően osztják meg.

TÖBB GYŰJTEMÉNYRŐL nem számolhatunk be, még a jövő feladata, hogy egész Erdély területén a népi hagyományokat és jogszokásokat gazdasági, társadalmi, jogi és szellemi kapcsolataikkal együtt általános gyűjtés révén megismerjük. Egy-egy tanulmány, mely a kérdéssben napvilágot lát, néhány sikerültebb gyűjtés még csak olyan eredményeket jelentenek, melyek sohasem általánosíthatók. Ma már úgy látjuk, hogy a századforduló óta az erdélyi parasztság igyekszik elhagyni öröklési joga népi sajátosságait a gazdasági cél- és okszerűség s a társadalmi elrendeződés kétes értékeiért; az egykor kollektív népi jogalkotói tevékenységet pedig kezdi feladni egyéni céljai érvényesülése reményében. Nem kétséges, hogy a népi jogképzés e feladása az egyént szembeállítja a családdal, nemzetséggel s a magasabbrendű közösségekkel (pl. nemzet, állam) is. Ahol a társadalom közös kincsében, a szokásokban és hagyomá-

nyokban gyökerező hit elvész, a közösségből kilépő egyén térhódítása figyelhető meg.

Szerény tanulmányunk bizonyítja, hogy még mindig élnek Erdély területén öröklési jogszokások, melyek az egyenlő osztállyal szemben is érvényesülnek. Népünk hozzájuk való merev ragaszkodása, kitartása, felveti bennünk azt a gondolatot, hogy nem helyesebbek-e ezek a törvényi öröklésnél, nem egyeztetetők-e össze vagyonsvédő rendeltetésük a nemzet hasonló céljaival s nem válhatnának-e az új magyar jog- és földbirtokpolitika eszközeivé? Az egyenlő osztály,⁵⁷ melyet bírói és árvaszéki gyakorlatunk egyaránt eljárási módként követ, erősen kiterjeszti az örökösök számát és az ingatlant annyira szétbontja, hogy ezzel családfenntartó értéke és gazdasági produktivitása is csökken; súlyos népi következményei pedig a mindenhol fellépő születéskorlátozás, kivándorlás és a magyar földnek idegen, tőkeképes népek kezére jutása (ld. éppen az erdélyi föld sorsát az első világháború előtt!). A föld mai jogszemléletünk szerint az állam alkotórésze: nekünk kell elrendezni, hogy kik birtokolják ezt a földet és milyen arányban. Ma már látjuk, hogy a jog fegyver és hatalom a népek, fajok kezében, amellyel önmagát erősíti vagy gyengíti; az pedig jogpolitikája helyes eszközeitől is függ, hogy hatalma növekedik-e vagy csökken.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

⁵⁷ Ezen öröklési formát Napoleon *Code civilje* tette általánossá Európában. A császár a Bourbonokhoz húzó régi földbirtokos nemességet igyekezett vele tönkretenni. Egyik történetírójuk mondása a kérdéssel kapcsolatban szállóigévé is vált: „Franciaországot ismét Napoleon tette tönkre!“ Nálunk ezt a munkát a tehermentesítés birtokpolitikája kezdte meg és a természetbeni egyenlő osztály bevezetése tetőzte be a 19. század folyamán.

IPAR ÉS KERESKEDELEM AZ ERDÉLYI VÁROSOKBAN

EGESZ MAGYARORSZÁGON, de ezen túlmenően az egész Duna-völgyben nem találkozunk olyan sűrűn sehol fejlett városi élettel, mint éppen Erdélyben. Különösen a kisvárosok jellemzőek érdekes módon az erdélyi települési viszonyokra. Amíg az alföldi részeken a nagyhatárú és nagynépességű települések ritkás csoportjait látjuk s a Dunántúlon a kisebb lélekszámú, de ugyancsak mezőgazdasági jellegű települések gyakoribb csoportjait csak helyel-közzel szakítják meg a nagyobb népességű városok, addig Erdélyben sűrűn találkozunk városokkal, amelyek városi karakterét sohasem lélekszámuk határozza meg, hanem éppen egyéni, jellegzetes és kifejezetten városi életformájuk.

Ezek az apróbb-nagyobb erdélyi városok igazolják leginkább, hogy a város kritériuma sohasem lehet a lélekszám, hanem valami egészen más, amelyet pontosan kifejezni sem lehet, legfelejtőbb érezni. A városi jelleg meghatározására talán a lakosság összetételének vizsgálata nyújt egyedül módot, főként akkor, ha vizsgálatainkban annak megállapítására törekszünk, hogy milyen az együttlakó népesség foglalkozási megoszlása.

MIELŐTT AZ ERDÉLYI VÁROSI LAKOSSÁG foglalkozási jellegének vizsgálatába bocsátkoznánk, nem érdektelen rámutatni arra, hogy az erdélyi városok lélekszámuk révén milyen helyet foglalnak el a magyar városok között.

A világvárosi méretű és különös mértékben kiemelkedő Budapestet figyelmen kívül hagyva, a százezres népességet meghaladó magyar városok száma mindössze négy. Ezek közül egy erdélyi. S az összes százezres lélekszámú városok népességének nem kevesebb mint 23.4%-a él benne. Ez az erdélyi város Kolozsvár.

Az ötvenezer lélekszámot meghaladó magyar városok száma már 14 az 1941. évi adatok szerint és ezekben összesen 956.979 lakos él. Közülük csak kettő volt erdélyi, névszerint Nagyvárad és Szatmárnémeti, amelyek lélekszáma együttvéve az e csoportba tartozó városok lélekszámának 15.1%-át tette ki. Ha szigorúan vesszük a fogalmak meghatározását, akkor az idetartozó két várost nem is tekinthetjük erdélyinek, mert ezek szorosabb értelemben véve inkább partiumiak, de jogosan sorolhatjuk őket az alföldi városok közé is. Ezek szerint Erdély és Keletmagyarország mindössze egy nagyvárossal dicsekedhetik, míg többi városai kifejezetten kisvárosok, vagyis olyan városok, amelyek városi rangjukat nem lélekszámuknak, hanem népük értékes munkájának és a településben uralkodó szellemnek köszönhetik.

Amde még a 20.001—50.000 főnyi népességű városok között is kevés azok száma, amelyek akár Erdély visszacsatolt területére, akár a keletmagyarországi részekre esnek. A jelenlegi országterület

38 ilyen városa közül mindössze 3 fekszik ezen a területen és ezek: Marosvásárhely, Máramarossziget, Nagybánya együttvéve az ide tartozó magyar városok 1,206.412 főnyi népességének csak 7.7%-át jelentik.

A jellegzetesen erdélyi városok tizezres népességűek. Abban a város csoportban, amelyben a 10.001—20.000 népességű városokat soroljuk, a jelenlegi országterület 24 városa tartozik. Ezek közül nem kevesebb mint 8 erdélyi és amíg az összes ide tartozó városok lélekszáma együttvéve 359.382 fő, addig az erdélyi városokban 111.179-en élnek, vagyis e város csoport lakosságának 30.9%-a.

Méginkább erdélyiek azok a városok, amelyek lélekszáma tizezernél kevesebb. Hazánkban ilyen város összesen 10 van az 1941. évi népszámlálása szerint 70.269 lakossal és ezek közül 7 város 46.896 lakossal, a lakosság 66.7%-ával erdélyi vagy keletmagyarországi.

Ezek az adatok mindennél világosabban igazolják, hogy kisvárosokkal hazánk egész területén leginkább Erdélyben találkozhatunk, amennyiben a magyar kisvárosok többsége ezen a területen fekszik, ahol a ritka nagyvárosok helyett egészséges kis települések emelkedtek fel a maguk erejéből oda, hogy a városi rangot és jellegét joggal megérdemelték.

VÁROSJELLEG ÉS A LAKOSSÁG FOGLALKOZÁSI MEGOSZLÁSA

A VÁROSOK NAGYSÁGÁNAK vizsgálatával kapcsolatban említettük már, hogy a városjelleg nem a lélekszámmal, hanem a lakosság foglalkozási összetételével determinálható leginkább. Így a lakosság mezőgazdasági foglalkozása a település-forma kiválasztásában is érvényesül. A mezőgazdasággal foglalkozó népességnek a települési területtel másként kell gazdálkodnia, mint az iparosnak vagy a kereskedőnek. A mezőgazdasággal foglalkozó ember a maga mezőgazdasági szerszámainak, mezőgazdasági termékeinek raktározására megfelelő helyet kell, hogy biztosítson lakása mellett. Tekintettel arra, hogy lakóhelyéről rendszeresen mindennap ki kell mennie a munkahelyre és szerszámaint állandóan vinnie kell, továbbá a betakarított mezőgazdasági termés beszállításáról is kell, hogy gondoskodjék, valamint ehhez megfelelő szállítóeszközökről, ezeket mind ugyancsak lakásával kapcsolatban kell elhelyeznie. Ehhez széles utcák, kiterjedt udvarú lakóépületek szükségesek, ahol az állattartásra is megfelelő hely van, a lakóházakat is úgy kell méreteznie, hogy megfelelő kocsibehajtó és általában a megfelelő elrendeződés biztosítható legyen. Ezek következtében a település elveszíti azt a külső képet, amelyet általában a várossal kapcsolatban magunk elé képzelünk.

Ezzel szemben az iparos és kereskedő népesség szorosabban települ. Nincsen szüksége nagyobb raktárakra és ha igen, akkor ezeket a házon belül másként is elhelyezheti. Nincsen feltétlen szüksége állandó szállítóeszközökre és ezért nem kénytelen ezek számára minden udvaron épületeket emelni. Megelégszik keskenyebb

utcákkal is, amelyek forgalmasabb képet mutatnak már önmagukban is, de szorosan egymás mellé kívánja építeni házait azért is, mert ezzel szintén az ületi élet lüktetését szolgálja. Az iparos- és kereskedő-elemben gazdagabb település mindig inkább városias jellegű mutat, mint a mezőgazdasági. S a lélekszám magasságától teljesen független a városkép kialakulása, mert hiszen nagyobb városból is egyszerre csak egy bizonyos részt tud a szem felfogni.

Ha tehát elfogadjuk, hogy a városiasság jellegét a lélekszámmal ellentétben a lakosság foglalkozási megoszlása szabja meg, akkor elsősorban arra kell törekednünk, hogy a városias foglalkozású lakosságot külön vizsgáljuk és ennek alapján határozzuk meg azt, hogy a vizsgált erdélyi városok mennyiben állják meg helyüket.

A VÁROSIAS FOGLALKOZÁSOK alatt általában az ipart és a kereskedelmet értjük, de jogosan hozzászámíthatjuk a közlekedésben foglalkoztatott népességet is, együttesen pedig *iparforgalmi népesség* elnevezéssel élve tárgyaljuk őket.

A korszerű statisztika a városokat és általában a településeket hat csoportba osztja a lakosság foglalkozási összetétele szerint. Elsőben is szétválasztja a településeket aszerint, amint azokban az iparforgalmi foglalkozású, vagy a mezőgazdasági foglalkozású népesség kerül többségbe. A többségi fokozat megállapítása ismét három kategóriában történik aszerint, amint az egyes foglalkozási kategóriák népe túlnyomó-, abszolút- vagy relatív többséget képvisel. Így alakul ki a hat kategória, amelyben legfőkéül az iparforgalmi népességgel túlnyomó többségűek állnak, legalul pedig a mezőgazdasági népességgel túlnyomó többségű települések.

Az iparforgalmi népességgel túlnyomó többségű magyar városok összes száma 9 volt, amelyekben 1941-ben 363.106 lélek élt. Ezek közül csak kettő mondható erdélyinek: Bánffyhunyadi és Felsőbánya. E két kisváros lakossága az idetartozó magyar városok népének mindössze 2.6%-a csak. Ha figyelembe vesszük azonban azt, hogy ebbe a kategóriába tartoznak kivétel nélkül az összes pestkörnyéki városok, akkor érthető is lesz az, hogy az erdélyi városok miért szerepelnek ilyen gyenge aránnyal.

Az iparforgalmi népességgel abszolút többségű városok sorába tartoznak az ország összes kifejezetten komoly és értékes városai. Ezek száma az egész ország területén 31 volt és ezekben 1,070.380 lélek élt. Nem érdektelen, hogy ezek közül már 13 volt erdélyi és ezekben az iparforgalmi népességgel abszolút többségű erdélyi városokban élt a lakosságnak 40.3%-a. Ez azt bizonyítja, hogy az ország iparforgalmi népességű városainak csaknem többsége az erdélyi városok közül kerül ki, amelyek ilyen módon éppen a legjellegzetesebb magyar városok sorába tartoznak.

Azoknak a városoknak a száma, amelyekben az iparforgalmi foglalkozású népesség még legalább relatív többségben van, 22 volt. Ezek között már csak négy erdélyi város szerepel, miután többségük már a magasabb kategóriákba sorozódott be. Ez a négy erdélyi város már nem alkotja nagyrésztét lélekszámban sem az idetartozó városoknak, mert 610.767 főnyi népességüknek csak 6.2%-a erdélyi.

A mezőgazdasági jellegű városok között erdélyi már mindössze kettő van. A relativ többségben mezőgazdasági népességű városok között éppúgy nincs erdélyi város, mint az abszolút többségűek között, de a túlnyomóan mezőgazdasági jellegűek között kettő is szerepel. Ezek közül az egyik, Nagyszalonta, nem is nagyon számítható ide, míg Gyergyószentmiklós különben is érdekes városka.

Az elmondottakból világosan láthatjuk, hogy az erdélyi városok és azok, amelyek a második bécsi döntéssel kerültek vissza magyar uralom alá, értékes összetételű kisvárosok, amelyek csekélyebb lélekszámuk ellenére is sok esetben inkább érdemlik meg a városi jelzöt, mint társaik, amelyek lélekszámra nagyok, de amelyekben a lakosság foglalkozási összetétele inkább mezőgazdasági jellegű és falusias települést enged csak meg.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk az erdélyi városok lélekszámának a fejlődését és azt, hogy miként érvényesültek bennük a városalkotó erők.

ABBAN A 21 VÁROSBAN, amelyet a második bécsi döntés visszacsatolt Magyarországhoz, az 1890. évi népszámlálás szerint még csak 225.712 lakos élt. A népesség száma ezekben a városokban, évről-évre rohamosabban emelkedett, úgy, hogy az 1941. évi népszámlálás már 505.453 lakost talált itt. A lélekszám megkétszereződése különösen a vizsgált korszak első felében volt számottevő, hiszen 1890 és 1910 között a lélekszám 57.4%-kal emelkedett, szemben az 1910 és 1941 között eltelt időszak 42.3%-os arányával.

A fejlődés második szakaszában a városfejlesztő erők a dolgok természete miatt nem érvényesülhettek olyan mértékben, mint korábban. A kétszeres uralomváltozás és az ezt megelőző világháború kétségtelen kihatással volt a városi lélekszám-alakulására. Hogy ebben a második uralomváltozásnak nem volt olyan káros hatása, mint az elsőnek, azt érdekes módon tudjuk bizonyítani. A tízéves ciklusra számított fejlődés 1900 és 1910 között a legjelentősebb. Ebben a lustrumban az idesorolt városok lélekszáma 29.9%-kal emelkedett. A századfordulót megelőző lustrumban a fejlődés mérőszáma 21.1%. A harmincas években a fejlődés 21.8%-kal mérhető, amivel szemben a megelőző két évtizedben, amelyre a világháború és a román uralom egyrésze esik, a városok lélekszáma csak 27.8%-kal emelkedett, vagyis egy egységre számítva csak 13.9%-kal.

Az első világháborút megelőző időszakban a vizsgált városok közül a legjelentősebb fejlődést Csíkszereda mutatja, ahol húsz év alatt a város lélekszáma csaknem megkétszereződött. Számottevő fejlődést mutatnak azonban rajta kívül Szatmárnémeti (64.4%), Marosvásárhely (63.3%), Kolozsvár (60.3%) és Nagyvárad (57.5%). A kisebb városok közül Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Szilágy-somlyó mutat nagyobb fejlődést.

A második időszak (1910—1941) kisebb mértékű fejlődésében Marosvásárhely foglalja el a vezető szerepet, ahol a lakosság száma 75.9%-kal emelkedett. A nagyobb városokban a fejlődés már nem mutatkozik a korábbihoz mért arányokban, inkább a kisebb városok

lélekszáma mutat az átlagosnál magasabb értéket. Kiválik közülök különösen Nagybánya és Sepsiszentgyörgy, ahol a lélekszámemelkedés 66,2, illetve 65,9%-nak felel meg. Ebben az időszakban azonban több város lélekszáma csökkent már és bizonyos mértékű visszafejlődés állapítható meg. Szamosújvár, Felsőbánya, Bánffyhunad, Nagykároly, Nagyszalonta és Csíkszereda népessége 1941-ben alatta volt az 1910. évi népességnek.

Ha a városfejlődés alapjait a városi lakosság iparos jellegének fejlődésében látjuk, akkor végre eljutunk oda, hogy vizsgálat tárgyává tegyük most már azt, hogy Erdély egyes városaiban az iparúzők száma miként alakul és az ipari termeléssel foglalkozó üzemek, továbbá a kereskedések minő arányban jelentkeznek.

IPAR ÉS KERESKEDELEM A STATISZTIKA VILAGÁNÁL

AZ ERDÉLYI VÁROSOK az összes magyar városok lélekszámának 18%-át tudják magukénak. Ugyanekkor azonban az ország összes városi kisipari üzemeinek csak 16,7%-át találjuk itt s mint ezeknek az üzemeknek a munkásai az ország ipari munkásságának csak 12%-a lakik az erdélyi városokban. Ez a néhány számadat már önmagában véve is azt mutatja, hogy az erdélyi városok kisipari üzemei általában kisebb munkásilétszámmal dolgoznak, mint az ország más városainak kisipari üzemei. A termelés értékében azonban az erdélyi városok üzemei többet mutatnak ki, mint az iparban foglalkoztatott lélekszám alapján gondolhatnók. Nevezetesen az ország városaiban készült kisipari termelési értéknek nem kevesebb mint 15%-a jut az erdélyi városokra.

Am ne olvassuk ki azt ezekből az adatokból, hogy az erdélyi városok ipara alatta maradt értékben és minőségben az ország többi városaiban letelepedett kisiparnak. Az adatok megértéséhez tudnunk kell, hogy ezek az 1940. évi termelésre vonatkoznak. Arra az évre, amikor az uralomváltozást megelőzően a visszacsatolt területeken már hónapokon keresztül jelentős fennakadások adódtak elő a termelésben az állandó, hosszú ideig tartó mozgósítás miatt is.

Az iparosodás folyamatának vizsgálatára nézve ezek az adatok önmagukban még nem mondanak sokat. Az ezer városi lakosra eső üzemi átlagszám az erdélyi városokban 23,3, az országos városi átlag 22,9 értékével szemben. Ez már azt mutatja, hogy az erdélyi városokban általában több iparüzem van, mint az ország más városaiban. Az iparüzemek termelési értékét tekintve a helyzet ugyan más, mert az erdélyi városokban a kisipar termelése ezer lakosra számítva csak 170 ezer pengő volt, míg az országos átlag 188 ezer pengő. Ha azonban itt most figyelembe vesszük az 1940. évi termelésben mutatkozó zavarokat, amelyek az iparüzemek számára a dolgok természetete miatt kevésbé hatottak ki, mint magára a termelési értékre, akkor világossá lesz, hogy Erdélyben az ipar komolyabb tényező, mint az ország többi városaiban. Ezek az erdélyi városokban dolgozó kisipari üzemek általában kisebbek, mint a többiek, mert egy üzemre országos átlagban 8200 pengő termelési érték volt megállapítható, ezzel szemben az erdélyi városokban csak 7300 pengő.

Ezek az értékek természetesen rendkívül szélső végletekből alakulnak. Az ezer lakosra eső iparüzemek száma Szászrégenben volt a legnagyobb, ahol 48.6 üzem esett ezer lakosra. Hasonlóan fejlett és kiterjedt iparról számolhatunk be Kézdivásárhelyen, ahol 44.8 iparüzem, Bánffyahunyadon, ahol 30.5 iparüzem vagy Szamosújváron, ahol 31.9 iparüzem esik ezer lakosra. A legkevesebb iparüzemet Felsőbányán találhatjuk, ahol ezer lakosra csak 11.4, vagy Nagybányán, ahol csak 18.0 iparüzem jutott ezer lélekre.

A termelés értékét tekintve, vezető helyen a nagyobb városok állanak. Így Kolozsvárrott a kisipari üzemek bruttó termelési értéke 254.000 pengő volt ezer lakosonként, szemben Máramarossziget 64 ezer pengős értékével. Kolozsvárhoz hasonló fejlett termelést mutat ki Nagyvárad, Szászrégen és Szamosújvár, míg az alsó végletben Máramarossziget mellett Szilágysomlyó, Csíkszereda, Székelyudvarhely szerepelnek.

Az egy üzemre eső termelési érték ugyancsak Kolozsvárrott a legnagyobb, mert itt 12.000 pengő az átlag. Nagyváradon 8600, Nagybányán 8100, Marosvásárhelyen 7400 és Sepsiszentgyörgyön 7100 pengő az átlagos bruttó termelési érték iparüzemenként.

Az erdélyi városok fejlettebb iparosodását azonban nemcsak az 1940. évi vállalati statisztika alapján áll módunkban igazolni. Az adóstatisztika bizonyos mértékben mélyebben vizsgálja a kérdést és így nagyobb lehetőséget nyújt annak tisztázására. Ez a statisztika egyrészt akkor vizsgálja az iparosokat, amikor azoknak a kedvezményezetteknek körét veszi számba, akik mint önálló kézműiparosok segéd és tanonc nélkül, vagy minimális számú segéddel és tanonccal dolgoznak. Ezekből az adatokból megállapítást nyerhetett az, hogy országos átlagban a magyar városokban egy ilyen iparosra 86 lakos jutott. Az erdélyi városokban ezzel szemben 77, tehát az iparosok száma az országos átlagnál sokkalta sűrűbb. Ha azt vizsgáljuk, hogy a városokat országrészek szerint taglalva hol volt az erdélyinél több iparos, akkor egyedül a dunántúli városok helyezhetők ezek elé, 63-as átlaggal.

De az erdélyi városok fejlett kisipari jellegét adózási alapon még inkább bizonyíthatjuk, ha azt vizsgáljuk a továbbiakban, hogy mit fizettek adóban ezek a segéd nélkül dolgozó kisiparosok. Az országos átlag egy iparosra összesen 24 pengő jövedelemadó. Az erdélyi városok iparosai azonban 25 pengőt fizettek átlagosan és csak a délvidéki városok iparosai fizettek többet, mert náluk 26 pengő volt az átlag.

Ez azt jelenti, hogy az erdélyi városokban több iparos volt, mint az ország más városaiban és ezek termelése is jelentősebb értéket képviselt, mint egyebütt.

MINT EMLÍTETTÜK, az erdélyi városokban él az ország városi népességének 18%-a. Ezzel szemben a kereskedelem körébe tartozó üzleteknek 15.4%-a, az ezekben alkalmazott alkalmazottaknak 17.6%-a és az üzleti bruttóforgalomnak 13.8%-a esik az erdélyi városokra.

Ezekből az adatokból világosan megállapítható annyi, hogy

Erdélyben viszonylag kevés üzlet volt, ezek azonban az alkalmazottak számában erősek és forgalmuk viszonylag nem éppen kielégítő. Vessük össze azonban ezeket az adatokat azzal a megállapítással, hogy olyan időszak adatai, amelyben az alkalmazottak számát a sok behívás, a forgalom mértékét pedig az általában zavaros időszak rendkívül befolyásolta. Minthogy az alkalmazottak száma kétségen kívül 1940-ben alatta maradt az átlagosnak és a forgalomra is rendkívül bénítólag hatott a mozgósítás és a fegyverben állás, kétségtelen, hogy az erdélyi városokban lévő üzletek sokkalta számottevőbbek, mint az ország más városaiban lévő üzletek.

A vonatkozó viszonyszámok sok tekintetben megerősítik ezt a megállapítást. Így például országos átlagban egy üzletre 1.8 alkalmazott esett a városokban. Az erdélyi városokban az arány 2.1 főben állapítható meg. Egy üzlet bruttóforgalma a városokban 45.000 pengő volt 1940-ben, az erdélyi városokban a fentforgó sok nehézség ellenére is 40.000 pengő. Ezer lakosra a városokban országos átlagban 10.7 üzlet jutott, az erdélyi városokban csak 6.2. Ezek azonban mind nagyobbak voltak, mint már az alkalmazottak számából is látjuk, tehát végeredményben egyenértékűek. Az ezer lakosra eső üzleti forgalom a magyar városokban általában 478.000 pengő volt, az erdélyi városokban csak 400.000 pengő.

Itt is természetesen szélső végletekből alakulnak ezek az értékek. Az egy üzletre eső átlagos alkalmazotti létszám tekintetében például Marosvásárhely 3.6 és Sepsiszentgyörgy 3.0 alkalmazottas értékével szemben Felsőbánya 1.2 és Bánffyhunyard, Máramarossziget, Nagyszalonta egyaránt 14-es értéke áll szemben.

Az egy üzlet átlagos bruttóforgalmi értéke Gyergyószentmiklóson a legnagyobb. Itt 80.000 pengő mutatható ki. Kolozsvár és Marosvásárhely alatta maradnak ennek, mert 62, illetve 67 ezer pengő bruttó üzleti forgalmat mutatnak csak ki. Az üzletek bruttóforgalma rendkívül kicsiny volt Szilágysomlyón, ahol mindössze 11.000 pengőt ért el üzletenként. Húszezer pengő alatt marad a forgalom Felsőbányán, Máramarosszigeten, Nagyszalontán és Zilahon.

Ezer lakosra a legtöbb üzlet Szászrégenben esett: 13.8. Magas volt az üzletek aránya ezenfelül Bánffyhunyardon, Máramarosszigeten, Nagyváradon, Kézdivásárhelyen és Désen. A legkevesebb üzlet az erdélyi városok közül Felsőbányán, Gyergyószentmiklóson és Sepsiszentgyörgyön volt, ahol 5.3—5.7 üzlet esett ezer lakosra.

A legnagyobb üzleti forgalmat a lakosság számához viszonyítva Kolozsvár mutatja ki, ezer lakosonként 614.000 pengőt. Ezekhez viszonyítva Marosvásárhely 520 ezer és Nagyvárad 500 ezer pengős forgalma ezer lakosonként már kevés. A legkisebb üzleti forgalmat Felsőbánya és Szilágysomlyó bonyolította le 92 ezer, illetve 97 ezer pengővel.

Az ipar és kereskedelem révén a városok lakossága általában nagyobb jövedelemre és tekintélyesebb vagyronra tesz szert. Ennek az adóstatisztika már említett fejezeteiben kifejezésre kell jutnia, ezért nem érdektelen megegyezően annak adatai alapján az erdélyi városokat különválasztani és megnézni, hogy a fejlettebb iparoso-

dásnak és nagyobb forgalmú üzleti életnek mennyiben található meg a nyomai az adóstatistikában.

Az ország városi népességének átlagban 3.4%-a jövedelemadó- és 2.6%-a vagyonadó-köteles. Ezzel szemben az erdélyi városok lakosságának 3.9%-a volt jövedelemadó- és 3.2%-a vagyonadó-köteles, ami már önmagában véve is világosan mutatja azt, hogy az erdélyi városok népességének jövedelmi és vagyoni viszonyai felülmulják az ország többi városainak hasonló helyzetét. Ha még ehhez csak annyit jegyzünk meg, hogy az ország egyéb területén lévő városok között egyedül az alföldiek mutattak jobb helyzetet, akkor világosan látjuk azt, hogy az erdélyi városok polgárságát általában nagyobb szorgalom és takarékoság, nem végsősorban azonban az adófizetési készség teljes mértékű vállalása jellemezte.

Ha még ehhez az adóteher fejátlagára vonatkozó számokat is figyelembe vesszük, akkor teljes képet kapunk arról, hogy Erdély városai mit jelentenek az ország többi városai között. A jövedelemadó-teher fejátlagban az ország összes városaiban 11.60 pengő. Ennek szélső véglelei vannak az egyes városokban és az egyes város csoportok között is. A legnagyobb fejátlagú jövedelemadóval a délvidéki városok lakossága van megterhelve, de az erdélyi városok népessége sem marad messze el ezek mögött. Az erdélyi városok népessége fejátlagban 21.20 pengő jövedelemadót fizetett, az országos városi átlagnak csaknem kétszeresét. Csaknem hasonló a helyzet a vagyonadónál is. Itt 2.26 pengő a városi átlag az ország összes városait figyelembe véve. Az erdélyi városokra vonatkozó adat ismét felülmulja az országost, mert 2.66 pengővel jelentkezik és ha nem is foglal el vezető helyet, mert a délvidéki és néhány fillérrel a dunántúli városok átlaga mögött marad, valójában ezzel is kifejezi, hogy a magyar városok között polgársága az értékesebb elemet képviseli.

VÉGEREDMÉNYBEN ezek az adatok együttvéve mind alkalmasak arra, hogy igazolják előttünk az erdélyi városoknak az ország testében, polgárságának pedig az ország életében elfoglalt fontos szerepét. Jól tudjuk, hogy ez a jelentékeny szerep hosszú történeti fejlődés eredménye. De az ilyen vizsgálatok nemcsak a multa nézve jelentősek, hanem a jövő célkitűzéseit is jól megvilágíthatják. Ma, amikor az ipari decentralizáció széles és átfogó programja vár megvalósításra, joggal hívják fel ezek az adatok az illetékesek figyelmét arra, hogy Erdélyben az iparosodás tekintetében még sok lehetőség van. Maguknak az erdélyieknek pedig támpontot nyújthatnak ezek az adatok arra nézve, hogy városaik fejlődését milyen irányba igyekezzenek terelni.

RUISZ REZSŐ

NÉPI ERŐINK MEGŐRZÉSE

EZ A KÉRDÉS minden nép számára döntő fontosságú. A nemzeti élet minden pillanatában vezérlő motívumnak kell lennie, tekintet nélkül arra, hogy a béke áldásait élvezzi vagy élet-halál harcát vivja. A szempontok lényegesen változnak ugyan, az értékek és érdekek felmérése más és más alapokon történik a két esetben. Az öncélú életet élni akaró nemzeteknek minden kérdésüket állandóan ehhez a főkérdéshez kell kapcsolniok és ezen a kérdéson keresztül kell a jövőbe tekinteniök, kitűzniök távoli időkre szóló céljaikat, hogy fennmaradásukat biztosíthassák.

A háború alatti gazdálkodás a népi erőkkal a legmagasabbrendű államférfiúi és katonai feladatok közé tartozik. Arányba hozni a meglevő erők, a kitűzött célok és a várható áldozatok nagyságát. Tisztán látni azt, hogy mikor elkerülhetetlen az áldozathozatal, mert anélkül maga a nemzeti lét fennmaradása kétes és melyik lehet az a legkisebb áldozat, amellyel egy nemzet megvédheti életérdekeit, jövőjét biztosabbá és virágzóbbá teheti.

Ez pillanatnyilag számunkra is a legnagyobb kérdés. Ez alkalommal mégsem ezzel a kérdéssel kívánok foglalkozni. Ez különben is az államfő, a felelős kormányzat és a hadvezetés feladata, joga és kötelessége, azoké, akiknek tájékozódása, beavatottsága a legteljesebb lehet, akiket a nemzet bizalma ezzel a magas hivatással ruházott. Részemről csak a béke viszonyaira gondolva teszem fel magamnak e sorokban a kérdést: hogyan őrizzük meg népi erőinket?

Mínthogy az 1939. évi statisztikai adatok szerint Középeurópában a Csehszlovák-Protectorátus területén kívül hazánkban volt a legalacsonyabb a népszaporodás, ebből természetszerűen következik az, hogy államvezetésünk legelső teendői közé tartozik ennek a helyzetnek a megváltoztatása a mi javunkra. A népesedési mozgalom minden országban a születések és halálozások számától, továbbá az odavándorlástól és elvándorlástól függ.

A magyar államvezetés figyelme is e négy tényezőre kell, hogy irányuljon. Fokozni kell a születések számát, csökkenteni a halálozási arányszámot, megakadályozni a magyarság kivándorlását és elősegíteni a külföldre kivándorolt magyarok számára a hazatérést.

HALÁLOZÁSI ARÁNYSZÁMUNK az utolsó három évtized alatt igen örvendetesen (kb. 37%-kal) csökkent. Ez alatt az idő alatt a valószínű élettartam egészen csodálatraméltóan emelkedett, különösen a magyar nőké. A halálozási viszonyok további javítása természetesen kívánatos, különösen a csecsemőhalandóság terén volna üdvös a további javulás, hogy a mai helyzethez viszonyítva még sokkal-sokkal több újszülött érhesse meg a második életévét, mert ezáltal lényegesen tovább javulna a valószínű élettartamuk. Magának a halálozási arányszámnak a javítása egymagában azonban nem

jelentene egészséges népszaporodási viszonyokat, mert ez népünk további „öregedését“ vonná maga után. Ennek eredménye u. i. az lenne, hogy a 40—60 évesek száma rövidesen nagyobb lenne, mint a munkavállaló korosztályoké. Hazánk máris közel van ahhoz, hogy népmozgalom szempontjából a megállapodott népek sorába vételessék fel. A 60 éven felüliek száma 1869-ben csak 5⁰/₀-át tette ki az ország lakosságának, 1930-ban ez a szám 10⁰/₀-ra emelkedett. Ha a mai arányokban haladnánk tovább ezen az úton, 46 év múlva — Szel Tivadar jóslata szerint — már 20⁰/₀-a a népességünknek 60 éven felüli lenne, ami valóban az „előregedés“ súlyos fokát jelentené, ha bekövetkeznék.

Egyedüli menekvés a következmények elől csak a születési arányszám felemelésében található, tehát ez kell legyen a legfontosabb nemzeti célkitűzésünk. Ha jelenlegi népszaporodási viszonyaink maradnának meg, hazánk lakosainak a száma csak 128 év alatt kétszereződne meg, ha azonban kétszeresére emelkedne a népszaporodásunk, akkor már kb. 54 év alatt bekövetkezne ez és ha a mainál háromszor több lenne a születések száma, ez esetben már 35 év alatt elérhetnők ezt.

Hogy a gyógyulás útján elindulhassunk, tudnunk kell az okát gyenge népszaporodásunknak. Ez minden bizonnyal nagyon összetett kérdés. A születések száma hazánkban 1850 óta fokozatosan csökken. *Simonsits Elemér* „Az egyke demológiája“ (Budapest, 1936.) c. tanulmányában idézi *Gróf Széchenyi Imre* munkáját („Az egyke“, Budapest, 1909). *Széchenyi Imre* megállapítja, hogy a jobbágy-felszabadítás még népes családokat talált. A változás az 1850-es évek körül következett be. „Azelőtt *jobbágy* volt a paraszt, azóta *földtulajdonos*“. Azelőtt a nagy gazdaságokban munkát vállaló jobbágyoknak érdeke volt, hogy minél több gyermeke legyen, aki neki segít, aki helyette elvégzi a köteles részt, így többet dolgozhatott a maga számára. A természetben nyújtott javadalmak a jobbágy megélhetését biztosították, azokat a rossz gazdasági évek alatt is egyformán kapta. Amikor az önálló gazdákká vált, felszabadult jobbágyok azt látták, hogy a saját kis birtokukon csak úgy találnak megélhetést, ha tartózkodnak a gyermekáldástól, természetesen hanyatlani kezdett az azelőtt jó magasan járó születési arányszámunk. Anélkül, hogy a rég elmúlt idők gazdasági és társadalmi rendjének visszatérését kívánatosnak tartanók, elfogulatlanul megállapíthatjuk, hogy *Széchenyi Imrének* ez az érvelése nehezen volna cáfolható. Akkor ú. i. a jobbágyok egy nagy gazdasági egységnek a védelmét élvezték, többé-kevésbé függetlenül a jó és rossz évektől. Ma pedig egy-két holdon felüli telkes gazda már önálló adóalany, aki ingyenes kórházi ápolásban, közgyógyyszerellátásban, stb. nem részesül. A birtokok túlságos elaprózódása a gyermekek között a módosabb gazdákat is a születések korlátozására készíti; vannak vidékek, ahol átlag 8—8 holdra gondoskodnak 1—1 gyerekről a szülők. Legtöbbször azonban ennél is rosszabb a helyzet, mert a szülők arra törekszenek, hogy gyermekeiknek legalább annyi vagyonuk

legyen, mint nekik. Ez a gondolkozásmód vezet azután az egy-, illetve két-gyermek-rendszerhez, ami — amint könnyen elképzelhetjük — nem elegendő egy nép állományának fenntartásához, mert ehhez családonként legalább három olyan gyermek szükséges, amelyik az ötödik életévét elérte. Magyarországról valóban azt állapította meg a nemzetközi irodalom, hogy földműves ország létre sem mentesül a születések számának nagyarányú visszaesésétől, amit azelőtt csak ipari államokban észleltek. Így az elvárosiasodás Európában először Franciaországot néptelenítette el (1846—1931-ig). Ugyanez a folyamat Németországban 29 évvel később vette kezdetét, a német kormányok célirányos intézkedései azonban legújabban megakadályozták ennek a folyamatnak a továbbfejlődését. A német vezetőkben a „reagrarisatio“ gondolata is felmerült. Hazánkban is a birtokpolitika, településpolitika és lakáspolitika úgy irányítandó, hogy az népesedéspolitikai érdekeinket szolgálja.

A MAGYAR FALVAK lakosságának a városokba özönlése — ha kisebb mértékben is — szintén megkezdődött. Nem csupán az újabb időkben fejlődésnek indult iparosodásunk az oka ennek, hanem az is, hogy a kis és közép nagyságú gazdaságok birtokosai közül azok, akik a gazdálkodást megunták, a földjüket bérbeadják, ők maguk pedig a városokba költöznek. Sok fiatal férfit vonnak el a falúkból: a rendőrség, a csendőrség, katonaság, az állam és városi altiszti állások, stb., stb. A falusi lányok, kik mint háztartási alkalmazottak nyerne városokban alkalmazást, szintén igen gyakran nem térnek vissza a szülőfalujukba.

Maga a városba költözése a faluk lakóinak nem jelentene még veszélyt, ha népszaporodásunk további visszaesését nem vonná maga után. Ellenkezőleg, minthogy színmagyar lakosságunk inkább falukban él, a színmagyar népfelesleg elhelyezkedése a városokban és részesedése a magasabb nemzeti kultúrában csak igen örvendetes és kívánatos folyamatot jelentene. Örvendetes, ha az arra alkalmas és társai közül kiváló fiai a falusi népnek a legmagasabb szakképzettséget is elnyerik. Károsná ez a folyamat csak akkor válik, ha a népi környezetből kiváltak az új környezetben annyira jól érzik magukat, hogy többé-kevésbé teljesen elszakadnak szülőföldjüktől, sokszor családi összeköttetéseiket is meglazítják, multjuk helyett csak a jelenükkel és jövőjükkel törődnek és ez alatt főként az élet élvezését, a könnyű szórakozásokat értik és keresik. „Városiak“ lesznek, nem alapítanak családokat, vagy kisszámú utódokat hagynak hátra és így nem váltják be azok reménykedéseit, akik őket tanulmányaik során támogatták, útjukat egyengették, akik azt várták volna tőlük, hogy a csorbíthatlan népi őserő képviselői lesznek, hogy a népes családok tradícióit hozzák magukkal, hogy áldozatos szellemű életet élnek, nem áldoznak idegen oltárok előtt és elsősorban annak a falusi színmagyar népnek a sorsával, szaporodásával és felemelkedésével törődnek, amelyből kiváltak.

Ennek a falusi színmagyar népnek kellene a vezetőivé lenniök

és megtanítaniok a gondjaikra bizottakat arra, hogy hogyan élhetnek és dolgozhatnak a falusiak is úgy, hogy egészségük és munkabírásuk jobb legyen, életkedvük változatlan maradjon, sőt javuljon, hogy ne adják fel mindenáron a falusi életet, ne távolodjanak el a földtől, a hagyományaiktól. Ne váljanak egyszerre „mesterséges palántákká“ azok, akik az ő természetadta körülményeik között egészségesek és szaporák voltak. Az egyetemet végzett, falúról származó, tehát azzal lelki kapcsolatban álló szakembereknek kell megértetniük népünkkel, hogy ne tegyék ezt, mert ha elnéptelenednének egyszer a falvaink, összezsugorodna és hamar eltűnne népi erőink tartaléka, minden eddigi megújulásunknak ősi forrása és jövőbeni reménysege. A népi erőinkkel tehát akkor gazdálkodunk helyesen, ha csak a tehetségkutatással kiválóknak találtakat vezetjük el a legmagasabb művelődési fokig, a közepes tehetségekből a nép számára nevelünk derék vezetőket, akik az ősi rög szeretetében megőrzik és boldogabbá teszik népüket. A népünk zömét pedig, mint legnagyobb nemzeti kincsünket, jövőnk biztosítékát igyekszünk megőrizni őseréjében, „fiatalságában“, romlatlanságában, önbizalmában, nemzeti öntudatában és értéktudatában. Növeljük ezért minden törvényes intézkedéssel a falu kultúráját, gondoskodjunk jórészt földművelő népünk számára téli foglalkozásról is a háziipar fejlesztése útján és más munkalehetőségek teremtésével. A szórakozás is, amit nyújtunk falusi népünknek, olyan legyen, hogy ne mérgezze meg a lelkét.

Ezzel és hasonló részletkérdésekkel mindenkinek törődnie kellene, akinek a szíven fekszik ez a nagy nemzeti kérdés: hogyan őrizzük meg népi erőinket?

JENEY ENDRE

A PESTI LUCEAFÄRUL ÍRÓI KÖRE

A SZÁZADELEJI román szellemi élet kialakításában kétségtelenül a legnagyobb szerepet a pesti „Luceafărul“ című szépirodalmi folyóirat köré csoportosult írók játszották. A Luceafărul az akkori román társadalomban, a regáti román társadalmat is ideértve, valóságos szellemi mozgalmat idézett elő, olyan mozgalmat, mely a lap irodalmi leple alatt politikai célokat szolgált.

A Luceafărul 1902-ben alapította a Budapesten tanuló román egyetemi ifjúság. A lap főszerkesztője Ciura Sándor, klasszikus műveltséggel rendelkező balázsfalvi tanár volt, aki Simin álnéven írta cikkeit. A kiadó Bănuțiu P. Aurel kis családi vagyonát áldozta fel a folyóirat anyagi támogatására. A Luceafărul szerkesztése később Tăslăuanu, majd Goga kezébe ment át. A Luceafărul 1906-ig jelent meg Budapesten, akkor Nagyszebenbe tette át székhelyét s egészen 1914-ben bekövetkezett megszűnéséig itt jelent meg. 1919-ben a folyóirat újra megindult, most már Iorga szerkesztésében. Azóta hosszabb-rövidebb megszakításokkal hasonló néven napjainkban is megjelenik. A folyóirat fénykorának a pesti időszakot tekinthetjük. Később is, különösen 1919 után mindent elkövettek a lap szerkesztői, hogy a folyóirat színvonala elérhesse a pesti Luceafărulét, de minden ilyen irányú fáradozásuk hiábavalónak bizonyult.

Önkénytelenül is felvetődik a kérdés, mi volt a folyóirat hatásának a titka, honnan vette a Luceafărul azt az erőt, amellyel az egész román társadalmat megmozgatta?

Hogy ezekre a kérdésekre feleletet kapjunk, szükséges ismerünk a pesti Luceafărul programját. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha előbb megismerkedünk a magyarországi románság multszázadvégi és századeleji politikai életével, mert a Luceafărul mozgalma a századeleji román politika vetülete volt.

A KIEGYZÉS UTÁN a magyarországi román politikai élet vezetői, nyilván számításaikban csalódva, elkeseredésükben két táborra oszlottak: az ú. n. *passzív* és az *aktív* táborra. A passzivisták minden magyar politikai megnyilvánulástól távpartották magukat s magatartásukat leginkább a számukra balul végződött 1894. évi ú. n. memorandum-per jellemezte. Az aktivisták természetesen vállalták továbbra is a belpolitikai harcot; vezérük Vlaicu Aurel volt, aki elsőnek fogadta el a magyar képviselői mandátumot. Ezzel megszűnt lényegében a magyarországi románság belpolitikai elszigeteltsége. A később megalakult román nemzeti pártban főleg az ifjú, kezdő politikusok jutottak vezető szerephez. A nemzeti párt vezetője Lucaci Vasile görög keleti pap lett. A nagynehezen létrejött aktivista pártban azonban szintén kialakult az ellenzéki csoport, amelynek irányítói az aradi Tribuna c. lap vezetői voltak, élükön Slavici-csal. Ennek az ellenzéki csoportnak az volt a politikai meggyőződése, hogy a föderatív Habsburg-birodalomhoz tartozó auto-

nom Erdélyben kell keresniük az erdélyi románság boldogulását. Ebből a küzdelmes belpolitikai harcból az ú. n. „tribunisták“ kerültek ki győztesen. Ezt a politikai elvet tették magukévá a pesti Luceafărul írói is, akik közül Goga Octavian a mozgalom élére verkedte fel magát. Azonban a két politikai csoport között a béke nem állott helyre főleg azért, mert a nemzeti párt Goldiş irányításával megindította Aradon a *tribunista* politikai mozgalom gyengítésére a Románul c. lapot. A Románul elsőnek Gogát, a tribunisták fő védelmezőjét vette pergőtűz alá, magyar barátsággal, a „nemzeti ügy elárulásával“ vádolva őt. A támadó cikket Vaida Voevod Sándor írta s azt állította benne, hogy Goga a románság nevében tárgyalt Kristóffyval. Goga e vád alól tisztázta magát azzal, hogy nyilatkozatot íratot alá Kristóffyval, mely szerint Vaida állítása nem felel meg a valóságnak. A Goga-ügyben a vizsgálatot a nemzeti pártból alakult bizottság vezette le. A két csoport között a béke azonban csak akkor állott helyre, amikor az ellentétek elsimítására C. Stere regáti politikus személyesen megjelent Budapesten és kibékítette a veszekedő feleket.¹

A pesti Luceafărul írói túlmentek a tribunisták autonom-Erdély álláspontján s titokban ez országgrész elszakításán buzgolkodtak. E cél elérése érdekében szoros összeköttetésben állottak az ókirálysági románság vezetőivel, az „egyesülési nemzedék“-kel s programjukat az „összes románok“ egyesítéséért vívott harc jellemezte.² Az Ókirályságban hasonló célkitűzéssel a következő folyóiratok támogatták a Luceafărul programját: a bukaresti *Sămănătorul*, a moldvai *Făt-Frumos* és a krajovai *Ramuri*.

A Luceafărul nyíltan be is vallotta, hogy programja határozottan irredenta.³ E programnak fő képviselője a Luceafărul körében Tăslăuanu, a budapesti román követség tisztviselője, a lap főszerkesztője és Goga volt.⁴

A Luceafărul-mozgalom az irányítást az Ókirályságból kapta, a folyóirat mögött Iorga állott, aki többször erőszakosan avatkozott bele a folyóirat dolgaiba. Hogy a Luceafărul mennyire az ókirálysági törekvések hatása alatt tevékenykedett, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor a folyóirat első számában közölte Goga *Rapsodie* c. költeményét, Iorga levélben megdorgálta a szerkesztőséget és megszabta a folyóirat irányvonalát a következőkben:

„Önöknél az esztétikai elgondolásoknak nem kell főszerepet játszaniok... nincsenek abban a helyzetben, hogy a tiszta művészetnek szentelhetnék magukat. Harcba vannak és harcolniok

¹ Lásd ez ügyben felvett jegyzőkönyveket: *Tăslăuanu C. Octavian: Amintiri de la Luceafărul*, 63—83. l.

² *Luceafărul*... lupta pentru gruparea tuturor Românilor într'un stat unitar și independent. (O. C. Tăslăuanu: *Amintiri*, 84. l.)

³ *Tăslăuanu: Amintiri*, 17. l.: Luceafărul slujea idea unității naționale și avea o atitudine pronunțat iredentistă...

⁴ *Goga: Fragmente autobiografice*, 34. l.: 10—15 băieți, care în subsolul unei case ungurești... întocmai ca dinamitazarul, pe sub pământ, lucrau la prăbușirea imperiului austro-ungar. Pot spune, că am reușit.

kell.”⁵ Goga megfogadta Iorga tanácsát és később csak irredenta költeményeket közölt a folyóiratban Octavian, Nic Otavă és Agog álnéven. Iorgának a Luceafărul ügyeibe való állandó belészólásai azonban egyáltalán nem tetszettek a főszerkesztő Tászláuanunak. El is panaszolta később a mozgalomról írott könyvében, hogy Iorga szigorú parancsokat küldött és úgy kezelte őket, mint az uralkodó az alattvalóit.⁶

Goga irredenta hangú költeményeivel oly nagy népszerűséget szerzett mind Erdélyben, mind a regáti körökben, hogy őt tartották a románság legnagyobb költőjének. Goga a folyóirat irányításában is vezető szerephez jutott, a Luceafărul átvette költeményeinek irredenta hangját s alig jelent meg cikk, még a tudományosokat is ideértve, amely ne rejtett volna maga mögött politikai célkitűzéseket.

A Luceafărul azonban — különösen az első két-három év alatt — állandó anyagi nehézségekkel küzdött s nem egyszer a megszűnés veszélye fenyegette a folyóiratot. De mindig akadt a munkatársak között egy-egy lelkes ember, aki minden áldozatot kész volt meghozni a lap életbentartásáért. Így sietett a folyóirat megsegítésére Tászláuanu is, aki Ciurat váltotta fel a szerkesztőségben. Igen érdekes egyénisége volt a Luceafărul írói körének Tászláuanu, aki fejlett irodalmi ízlésével nagyban hozzájárult a folyóirat fellendüléséhez. Habár erdélyi származású volt, a bukaresti egyetem elvégzése után a budapesti román követség tisztviselője lett. Tászláuanu magatartását az erős nacionalizmus határozta meg s az irodalmat is csak annyiban látta létjogosultnak, amennyiben ennek az eszmének a szolgálatában állott. Gogának legjobb barátja lévén, nagy szerepet játszott Goga költői kialakulásában. Említett könyvében Tászláuanu elpanaszolta, hogy a budapesti román egyetemi ifjúságot a kozmopolita szellem ragadta magával s ő volt az, aki a nacionalista eszméhez visszavezette. Hasonlóan panaszkodott hivatali főnökére, Ciureanu követre is, aki „úgy beszélt Erdélyről, ahogy Románia amerikai követe beszélt volna a rézbőrüekről”⁷ s ő volt az, aki titkos összeköttetést keresett a pesti román követség és az ókirálysági politikai körök között, a mozgalom kiküldötteivel többször tárgyalt, s többször útlevél nélkül személyesen is érintkezett velük. Titkos politikai tevékenysége miatt Tisza István vizsgálatot is indított ellene.⁸ Tászláuanu gyanakvó és elővigyázatos volt barátai megválasztásában is. Így például, bár Alexics budapesti román tanárnak közölte néhány írását a Luceafărulban, közelebbi barátságba mégsem bocsátkozott vele, mert Alexics magyarbarátsága közismert volt.

1904-ben a Luceafărul elérkezett virágzásának tetőpontjához. Ez évfolyam második számát teljes egészében Mária akkori román

⁵ Tászláuanu: Amintiri, 12. 1.

⁶ Tászláuanu: Amintiri, 98. 1.: ...ne-a trimis porunci aspre de mustrare, cum face un domn cu supuși săi.

⁷ Tászláuanu: Amintiri, 94. 1.

⁸ Tászláuanu: Amintiri, 96—98. 1.

királynőnek, Carmen Sylvanak ajánlották. Az első oldalon Goga *Noi* c. költeménye szerepelt, mely az erdélyi románság panaszait sírta el. E költeményével Goga az Ókirályságban nagy népszerűsége tett szert, itt bent az országban pedig a román irredenta propaganda főmozgatója lett. Tászláuanu a királynéhez írott vezércikkében nyíltan panaszkodott a románság elnyomásáról.⁹

MIUTÁN ÍGY MEGISMERKEDTÜNK a Luceafărul programjával, vizsgáljuk meg, kik voltak azok az írók, akik a Luceafărul mozgalom irányításában vezető szerephez jutottak.

A Luceafărul érdeklődése a román szellemi élet minden területére kiterjedt. Habár a lap jellege szépirodalmi volt, mégis a legkülönbözőbb tárgyú: történelmi, nyelvészeti, néprajzi stb. tanulmányokat is rendszeresen közölt. A folyóirat írói többnyire, különösen az első időben, a fiatal erdélyi román értelmiség köréből kerültek ki. Csak később, amikor a Luceafărul fellendült, kapcsolódtak be e mozgalomba az ókirálysági írók is. Elmondhatjuk, hogy az akkori román folyóiratok közül a Luceafărulnak volt a legjobb írógárdája.

Ezek után vegyük sorra a Luceafărul íróit, költőit és ismerkedjünk meg velük közelebről is.

Vegyük először a történelmet, mert ez a tudomány állott első sorban a folyóirat érdeklődésének homlokterében. A Luceafărul történészei közül elsőnek Párvan Vasilet említjük, aki moldvai származású volt ugyan, de az ókirálysági tudósok közül ő kapcsolódott be elsőnek a folyóirat mozgalmába. Párvan volt az, aki merészen száguldó fantáziával a római eredet tételéhez hatalmas anyagot hordott össze; munkásságának betetőzése későbbi nagy műve, a *Getica* volt. De előszeretettel cikkezett az erdélyi románság történetéről is. Méltó segítő társa volt e munkában az erdélyi származású Lupuş Ion, aki szintén az erdélyi románság mostoha sorsát boncolgatta a Luceafărul hasábjain.

A folyóirat Puşcariu Sextilben kitűnő nyelvészre talált, aki Bécsből küldözte nyelvészeti cikkeit, melyekben küzdelmet indított a provincializmusok ellen az egyetemes román irodalmi nyelv megteremtése érdekében.

Chendi Ilarie volt a Luceafărul kritikusa. Erdélyi származású volt, de politikai okok miatt a bukaresti egyetemi könyvtárnál helyezkedett el. Chendi kritikai elvei híven alkalmazkodtak Maiorescu kritikai álláspontjához. Chendi kérérelhetetlen ellensége volt a szimbolista költőknek s minden igyekezete az volt, hogy a román költők a román költészet hagyományait vigyék tovább. Chendi képviselte a kritikában az erdélyi szellemet. Ha 'el is szakadt szülőhazájától, lelkileg továbbra is egybeforrt azzal. Kritikai munkásságával nagyban hozzájárult az erdélyi román íróknak az Ókirályságban való népszerűsítéséhez és ezzel a román kultúregység megteremtéséhez.

⁹ *Tászláuanu*: Amintiri, 37. l.: Noi, cel ursiți a tânji sub obrotirea stăpânilor de altă lege, cu drag și gânduri ce bat la porțile unor idealuri mai largi, aducem prinosul admirațiunii noastre Cântăreței Carmen Sylva.

Iosif O. Ștefan¹⁰ a Luceafărul költő-nemzedékének egyik leghatásosabb tagja Brassóból származott. Iosif teljesen magáévá tette a folyóirat célkitűzéseit, azonban költészetében nem tudta azt maradéktalanul érvényesíteni. Nem talált egyéniségéhez a forradalmi hang, ezért nem ő lett a Luceafărul ünnepelet költője, hanem Goga, akinek költeményeiben több volt a politikum, mint az igazi irodalom. Iosif megmaradt az erdélyi táj költőjének, a falutól való elszakadás fölött érzett fájdalom és az oda való visszavágyás felülmulthatatlan román kifejezőjének. Cunțan Maria, a szomorú hangú költőnő mellett, Iosif képviselte az igazi irodalmat a Luceafărul körében.

Igen tehetséges és termékeny írója volt a folyóiratnak Agârbiceanu Ion.¹¹ Írói pályája szorosan összefüggött a Luceafărul pályafutásával. Írásaiban maradandó képet rajzolt a háború előtti román falu igazi arcáról, annak sokféle életmegnyilvánulásáról; ő volt az erdélyi román lélek legsajátosabb kifejezője.

A Luceafărul írói programját kétségtelenül Goga Octavian képviselte. Ő volt a folyóirat költői közül az, aki a lap politikai célkitűzéseinek megvalósítása érdekében az irodalmi anyagot szolgáltatta. Forradalmi lelkület volt s ebben hasonlított Petőfihez, akinek a hatása alatt is állott. Petőfitől tanulta a népfelszabadítás eszméjét is. Ő is mindenáron fel akarta szabadítani a románságot. Közte és Petőfi között azonban az volt a különbség, hogy amíg a magyar költő a magyarságot valóban jogtalanul elnyomó osztrákoktól akarta megszabadítani, Goga rémképeket látott és azoknak hatása alatt írta irredenta költeményei nagyrészt: Clăcașii (Robotolók), Graiul păinii (A kenyér szava), Plugarii (Földművesek), Noi, Oltul, Cosașii, stb., melyekben a románságot ért szenvedések megboszulásával fenyegetőzik.

De nemcsak Petőfitől tanult Goga, hanem Madáchtól is, akinek remekművét le is fordította és részleteket közölt belőle a Luceafărulban is,¹² Reviczkytól és Adytól.¹³

Nem áll szándékunkban, hogy a Gogára gyakorolt magyar hatással foglalkozzunk,¹⁴ inkább a költő Gogának magyar szemléletéhez hozunk fel néhány jellemző megnyilatkozást.

Goga lelkiéletére a kettős lelkimegnyilvánulás volt jellemző: költeményeiben határtalan gyűlöletet szított a magyarság ellen, akikben az erdélyi románság elnyomóit látta, cikkeiben pedig a magyar-román szellemi közeledés elvét hirdette. A Luceafărulban éppen Goga tette meg az első lépést az irodalmi kapcsolatok fel-

¹⁰ Lásd *Papadopol I. Paul* tanulmányát: *Un sol al biruinții: poetul Șt. O. Iosif*, București, 1930.

¹¹ Írói méltatását lásd: *Breazu Ion: Povestitori ardeleni și bănățeni până la unire*, Cluj, 1937.

¹² Madách tragédiájának teljes román fordítása 1934-ben jelent meg: *Goga: Emeric Madách Tragedia Omului. Fundația Regele Carol II.*

¹³ *Iorga N.: Istoria literaturii românești contemporane*, vol. II. 105. 1.

¹⁴ Lásd a magyar költészet, különösen pedig a magyar verstechnika hatását Goga költészetére: *Gáldi László: Goga pesti ével és a Luceafărul*. Egyetemes Filológiai Közöny, 1941. júniusi sz. 132—158. 1.

vételére, amikor Az ember tragédiája fordításának közlésekor bevezetőben a következőket mondotta:

„Köztünk és a magyarok között lévő surlódásoknak, az elmúlt századok fájdalmas hagyományainak s a mai mozgalmak visszhangjának tekinthetjük azt a tényt, hogy sok kétségtelenül irodalmi értékű magyar munkát máig nem fordítottak le románra. Így állunk pl. Petőfi verseivel, amelyek még ma is jórészt ismeretlenek közönségünk előtt, holott Franciaországban, Németországban stb. e zseniális költő egyéniségét szinte legenda veszi körül. Hasonlóképpen a magyarok is egészen naiv tájékozatlanságban vannak, ha a mi irodalmunkról van szó. Félretéve azt a nagyfontosságú tényt, hogy az említett állapot károsan hat vissza ama két népre, melyeknek századok óta együtt kell élniök, maga az irodalom is sajátos szerepével és törvényeivel, amelyek nem engedik meg a rosszul értelmezett elzárkózást, jelentős veszteséget szenved.“

Goga nagy csodálója volt Petőfinek s *Lui Petőfi* c. költeményében a költő legyőzött ellenfelének mondja magát.¹⁵

Goga egyik magyar ismerőse mondja el könyvében,¹⁶ hogy Goga később is, még minisztersége idején is valósággal alacsonyrendűségi érzést érzett, mihelyt magyar irodalomról volt szó.

Nagy tisztelője volt Goga Ady Endrének még Nagyrománia idejében is, amikor egy fellángolt Ady-vitával kapcsolatban, a magyarság és románság közeledésére a legalkalmasabbnak Ady fényes költői címerét tartotta.¹⁷

Mindezeknek a magyar-román szellemi közeledés szükségét hangoztató megnyilatkozásoknak a valóságban nem mutatkozott meg eredményük. Talán éppen azért, mert e közeledésnek a fő szószólója éppen Goga volt, az a Goga, akiben mint már említettük, a politikus háttérbe szorította a költőt. Magyar-román szellemi közeledést hirdető megnyilatkozásainak, ismerve költői magatartását, sem magyar, sem román részről nem hitték el őszinteségét.

Goga mindvégig hű maradt a Luceafáru programjához, azzal teljesen egygyé vált s az egész mozgalomnak a lelke volt.

¹⁵ *Goga*: Fragmente autobiografice 37. l.: „A magyar irodalomból sokat olvastam, azonban csak Petőfi tiszta szelleme befolyásolt. Ő volt az 1848-as romantikus iskola egyik legnevezetesebb költője, igen nagy költő, rendkívül képzelőerővel, mely jól illet a korabeli romantikához. A szabadság nagy bajnoka volt s ez volt a közös pont közte és közötttem.“

¹⁶ *Tabéri Géza*: A csucsai kastély, 57. l.

¹⁷ *Tabéri Géza*: A csucsai kastély, 56. (idézet Goga Tabérinak írott leveléből): „Kötelességemnek tartom minden alkalmat megragadni, hogy igaz tiszteletemet lerójjam Ady iránt és csupán ez az oka, hogy ezen az alapon mindenkivel szóbaállok... az Ady parolával nálam mindig megnyílik az ajtó. Az Ady-kultuszt jogosultnak tartom, mert az ő szikrázó poeta lelkéből csupán fényárakat sugárzik felénk, amely nagy jótétemény manapság, mikor a tiszta absztrakció durva pozitívumokba fullad, másodszer pedig a magyarság és a román nép természetes fatális közeledésére nem tudok alkalmasabb összekötő kapcsot elképzelni, mint egy fényes költői címert. Ezért kérem önöket, magyar írókat, méltóztassanak valóságos Ady propagandát üzni, hígyék el, ebben én is mindig szolgálatukra állok.“

ILYEN FANATIKUS munkatársakkal, kiváló írói erőkkel rendelkezett a Luceafărul. Céltudatos, tervszerű munkájuk legfőbb eredménye kétségtelenül az volt, hogy bekapcsolódva az ókirálysági románság közt már korábban megindult és Iorga által irányított szellemi mozgalomba — amely végső céljának a románság egyesítését vallotta — jelentős mértékben járultak hozzá a politikai egység lelki feltételeinek megteremtéséhez. Noha céljuk nyilvánvalóan politikai volt, azt mégsem tisztán politikai eszközökkel munkálták, hanem az irodalom és tudomány szellemi fegyvereivel. Az erdélyi románság öntudatát műveltségének emelésével érlelték oda, hogy politikailag is cselekvőképpé legyen. Éppen ezért a Luceafărul írói körének tevékenysége politikailag és művelődésileg egyaránt nagy jelentőségű.

A politikai és irodalmi program találkozása tette a pesti Luceafărul rendkívüli hatásúvá. Amikor a történelmi erőknél a románságra nézve szerencsés összejátszása folytán a román politikai egység megvalósult s a politikai gondolat a folyóirat eszmeköréből ki- kapcsolódott, az újra megindított s Iorga által kézbevett Luceafărul nyilvánvalóan nem érthette el többé a folyóirat korábbi hatását.

DOMOKOS SAMUEL

SZEMLE

A HALADÁS MÍTOSZA

A FELVILAGOSODÁS SZÁZADABAN a franciák vezércsillaga a haladás volt. Rousseau pillantotta meg Európa egén s Voltaire minden meggyőződés nélkül¹, de az enciklopédisták lendületénél nem kevesebb lármával fordult feléje. Úgy hittek a haladásban, mint Hunor és Magor a fehér-szarvasban, mikor jobb haza után nyargalászva üldözőbe vették. Az emberiségnek minden században megvolt a maga csalogató, el-citünedező csodaszarvasa, mely emberibb élet és magasabb színvonal felé hívogatta. A baj mindig az volt, hogy ez a csalóka vad a valóságban sohasem létezett, hanem mindig az emberek hiedelme teremtette s csak a javíthatatlan „megváltók“ képzeletében élt. De azért csak rohantak utána, mert az az ember rendelése, hogy új és új tűnő reménybe kapaszkodják. Voltaire kora visszahatás volt a nagy XVII. század erkölcsiségére. Míg Pascal jelentette a hitet, míg Bossuet volt a lekek zordon fegyelme s Bourdaloue az ostor, a franciák csak a lelket, gyakorlatban a morált tartották érdeemesnek nemesítésre, mert tudták, hogy az embert csak belső reformmal lehet előbbre vinni. Voltaire százada a civilizációban jelölte meg a kivezető utat. Változtassuk meg az államformát, építsünk jó utakat, létesítsünk nagyszerű intézményeket, szociális, gazdasági, egészségügyi szervezeteket — hirdették — és egyszeriben megváltozik a világ képe. A franciák tehát nekiláttak és felforgatták az országot. Egy évszázadon keresztül halomra építkeztek és szervezték magukat, létesítették az intézményeket és még ma sem jutottak el oda, ahová Pascal felemelkedett, mert magát az embert egy fokkal sem tették emberebbé. Hittek a civilizáció, az anyagi természetű haladás csillagában, de az anyag megcsalta őket s velük együtt az egész civilizált világot. Vagy talán inkább az emberek tévesztették össze a technikai fejlődést az ember javulásával?

Ha tegnap még szekérrel döcögtünk s ma repülőről hajítanak ránk többmázsás bombát, elmondhatjuk, hogy ez már aztán haladás. Pedig ma csak egy géppel vagyunk gazdagabbak, mint tegnap. Ha még ma is csak kapával vágjuk a földet és kaszával aratunk, de kevesebb önzés, hatalomvágy, harácsoló ösztön és öldöklő düh van bennünk, akkor is haladásról beszélhetünk. És igazán csak ez a haladás. A mi századunk azonban az előbbit választotta. Voltaire százada feltámadt, a felvilágosodás optimistái legyűrték az emberi lélek pallérait, a moralisták elvesztették hitelüket.

¹ V. ö. Leibniz és Rousseau optimizmusának kaján kicsúfolásával a *Candide*-ban.

Akiknek világképe azonban az egyéni szférán túl is terjed, akiknek fájni tud az egész emberiség, sohasem figyelhették szorongóbb lélekkel civilizáciánk „áldásos“ haladását, mint éppen a mostani időkben. Jó, hogy egyik-másik találmány rövid időre megerősíti és bizalommal tölti el az embereket, jó, hogy ideig-óráig emeli életszínvonalukat, de mindennek mi lesz az ára? Meddig képes az ember fokozni alkotóképességét? Nem omlik-e rá egyszer mindaz, amit alkotott? Örültek versenyéhez kezd hasonlítani a világ. El fog jönni az idő, amikor az emberi agy sem bírja már tovább, mikor az ezerfelé differenciált ismeret részei a végsőig differenciálódnak. És mi lesz akkor?

Ezek a kérdések nyugtalanítják azokat, akik a jelenségekből össze tudják rakni az emberiséget fenyegető veszedelem képét. Alább éppen egy francia közíró vezércikkét² idézem:

„A jelen háborúnak sok-sok illuziót kell szétoszlatnia. És ezek közé kell sorolnunk a haladás folytonosságába vetett hitünket is. A tizennyolcadik század végétől kezdve a gondolkodó elmék úgy kezdték felfogni a történelmet, mint valami állandó fejlődést az igazság, a béke, a biztonság állapota felé. Ezt a meggyőződést táplálták a tudomány meglepő felfedezései, ez ejtette rabul Victor Hugo-t és Michelet-t is. Nemzedékek éltek abban a boldog tudatban, hogy az emberiség minden korban a megelőző századoknál magasabbrendű erkölcsi és anyagi feltételek közé jut és hogy a 2000. esztendő táján eléri egyensúlyi és viszonylagosan tökéletes állapotát.

A két világháború szörnyű képei azonban lerombolták abbeli hitünket és meggyőztek arról, hogy a civilizáció és a haladás között nincs fogalmi hasonlóság, csupán véletlen egybeesés.

A miénknél jóval fejletlenebb technikai civilizációk a maguk idejében nagyobb nyugalmat és csendességet tudtak biztosítani, mint a mai. Minden baj a „haladás“ téves értelmezéséből származik. Összetévesztjük a kényelmet a biztonsággal, a könnyű életet a boldogsággal, anyagi szükségleteink kielégülését az emberiség erkölcsi színvonalának emelkedésével.

(A háború felfedte nekünk, hogy sokkal több bajtoko­zó eszközt tartogatott számunkra, mint amennyi lehetőséget sorsunk javítására. Mindazon felfedezések, melyekből hasznot húzunk s melyekre büszkék vagyunk, a legvadabb rombolási düh szolgálatában állanak.)

Sötét civilizációról kell beszélnünk, még ha a tudomány fejlődik is benne s a technika új távlatokat nyit számára. Valamely nép erkölcsi élete egészen más tényezőktől függ, mint a kémia és a gépés­ég. Ez az elit minőségétől és a tömegek fegyel­métől függ...

A különféle találmányokat nagyon drágán kell megfizetnünk... A modern technika haladása nem célozza kizárólagosan az emberi fajta boldogulását. Egy repülőgép nem csak civilizációs eszköz: megítélhetjük

² *Albert Mousset: Le mythe du progrès. (Gazette de Hongrie, 1944. január 15-i szám).*

a bombázásokból. A legnagyobb mechanizmus sem képes egy fokkal is igazságosabbá, jobbszándékúvá tenni az embert.

Hogyan higyjünk ebben a haladásban, mely annyi mindent kitalál, hogy életünkre törjön és oly keveset, amivel megakadályozza a halált...“

A legújabb és legtudományosabb bizonyítékokat szolgáltatató magyar könyv, mely ugyanebbe a gondolatrendszerbe tartozik, Várkonyi Nándor Sziriát oszlopai c. tanulmánya. Az egy év alatt két kiadást megért könyv utolsó fejezetéből idézem:

„A civilizációt megteremtő működésben az értelmi képességek az uralkodóak, a kulturális cselekvésben az érzelmi és képzeletiek. Ezek az utóbbiak kétségkívül a magasabbrendűek... A kultúra a lelket gazdaggá teszi, a testet szegénnyé, a civilizáció a lelket elsorvasztja, a testet oltárra helyezi; az emberen áll, melyik véglet felé hajol...“

A jövő embere nem hivatkozhatik majd arra, hogy nem volt, aki figyelmeztesse az elkövetkező időkre. A jövődőt nem a politikusok, hanem az írók vetítették mindig századuk elébe s ma is ők igyekeznek a haladás Janus-fejéről lekaparni a mítoszt, mely annyira elbűvölte a modern agyakat. Csakugyan rajtunk múlik, hogy ráirányítjuk-e szemünket az ő látásukra,

A SEHOLSINCS ÉS SOHANEMVOLT országokról szóló, utópisztikus írásokat időnként tanulságos újra fellapozni. Megtudjuk belőlük, hogy a mai társadalmi, politikai jólét-rendszerek és boldogság-elképzelések gondolatvázát kevés kivétellel megtaláljuk abban a négy-öt utópiában, melyek a maguk idejében bejárták az egész művelt világot s melyeket ma mégis oly kevesen olvasnak. Régi és új utópiák egy dologban mind megegyeznek: kivétel nélkül hívők és optimisták. Hisznek az ember javíthatóságában s a viszonylagos földi boldogságban. Abban is mindnyájan egyetértenek, hogy irányított közösségi étellel boldogítják az emberiséget, megtépzák az egyéniséget s a pénzt (mai berendezésünk legtöbb egyenlenségét, igazságtalanságát szülő ördögét) egyforma ádáz gyűlölettel igyekeznek kiküszöbölni ember és ember közül.

Az utópisztikus írások általában két nagy csoportba gyülekeznek. Pozitív utópiák: Platon Állama, a Morusé (1516), Campanella Napállama (1623), Rousseu Társadalmi szerződése (1761), Emile-je (1762), Tolstoj próféciái s legújabban Giono regényei és Levele³, mert ezek mind rendszerbe foglalt elképzelésekkel igyekeznek megrajzolni egy képzeletbeli világ körvonalait, mely szerintük bőségesebben ontaná a boldogságot a társadalomra. A negatív utópiák, mint a Gulliver, a Tragédia falanszter-jelenete, Babits,⁴ Huxley⁵ irónikus paródiái éppen a pozitív utópiák tragikus, vagy humoros kifigurázását célozzák. Ha a mai tekintélyállamok

³ Jean Giono: Lettre aux paysans sur la pauvreté et la paix. Paris. B. Grasset, 1938.

⁴ Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom. 1933.

⁵ Szép új világ. 1932.

rendszereit tanulmányozzuk, vagy Giono-t olvassuk s összevetjük ezekkel a régi utópiákkal, „nincsen új a nap alatt“ — felkiáltással térhetünk napirendre. Az irányított tudomány, művészet, nevelés, céltudatos és szakszerű kiválasztás, tehetségkutatás, specializálódás, közösségi élet, a magántulajdon eltörlése, a megszervezett társadalom, fajnemesítés, technikai fejlődés, társadalmi kiegyenlítődés gondolatait mind megtaláljuk ezekben. Morus Utópiája⁶ az újkor legelső és legalaposabb ilyenfajta elképzelése. Mégcsak Giono eszméit is megeljük benne a pénznélküli gazdaságtársadalomról, a csábító egyszerű és természetes életről, ahol nem ismerik a káros fényűzést, az aranyat megvetik s háziszőtt ruhákban járnak, nincs gyáripar és nagykereskedelem, vagyont senki sem halmoz, mert a kapitalizmus élesztőjét, a pénzt nem ismerik.

Ezek az álmok a mai véres időkben nem időszerűek. Annál inkább érdeklődésre tarthat számot ez a néhány alábbi idézet, mely Moruson keresztül a változatlan angol szellemre ma is oly jellemző. Ez az idealista tudós papiember (mert lehet-e nem idealista, aki utópiát ír) népének szánt tanácsaiban már 1516-ban jóhiszeműen leplezi le az angol felfogás hedonisztikus-utilisztikus anyagiasságát és könyörtelen önzését! „Midőn háborúra került a sor, magas zsoldon külföldi katonákat toboroznak (Utópiában), kiket szívesebben vetnek pusztulásra, mint saját polgáraikat. Tudják, hogy nagy pénzen az ellenséget is meg lehet venni, vagy árulót találva, vagy konkolyt hintve középük ...

Azt mondják, hogy a kellemes életet, vagyis a gyönyörűséget minden cselekvésünk végcéljául maga a természet rendelte nekünk. Rendelése szerint élni: erény ... Gyönyörűségnek nevezik a testnek és léleknek minden indulatát és állapotát, mely a természet szerint élvezetet okoz ... Gondot viselnek arra, hogy maguknak ne kelljen harcba menniök, hogy szegődött csapatokat küldhessenek hadba ... vigyáznak, hogy a háború lehetőleg ne az ő földjükön folyjék ... Nincs rá gondjuk, hogy a zsoldosok közül hányan pusztulnak, sőt, úgy gondolják, hogy szolgálatot tesznek az emberiségnek, ha ez a csúf és gaz nép tisztul a világból ...

Másutt az ellenség erkölcsével árverelni, kereskedni becstelenségnek, elfajzott lélek csúf bűnének tartják, ők azonban nagy dicsőségnek veszik, ha okosságukkal ilyen módon nagy háborút végezhetnek csata nélkül ...

... felette igaz okon való háborúnak tartják, ha valamely nép használatlan és parlag földjei művelését és birtoklását megtagadja olyan más néptől, mely a természet rendje szerint onnan szerezhetné táplálékát ...“

Hogy honfitársai milyen tanítványoknak bizonyultak, ki-ki megítélheti saját tapasztalataiból. Tragikus vonása minden utópiának, hogy az utókor éppen a legfogyatékosabb elképzeléseket valósítja meg, azokat, amelyek megegyeznek az ember változatlan nagyravágyásával, önzésével, hatalmi ösztöneivel. A lemondással, az ősi természet megtagadásával járó, nagy lelki erőfeszítést követelő ideális tanácsokat nem akad, aki megfo-

⁶ Morus: Utópia. Bp. 1942. Ford. Geréb László. Idézetek a 44, 48, 52, 66, 68, 69. oldalokról.

gadja. Fáradozásuk, szenvedélyes hitük mégsem vész el hiában, keserűség, hitetlen korokban is megnyugtató érzés, hogy akadnak mindig rendületlen optimisták, javítószándékú lelkesedők, akik hinni tudnak az ember boldogulásában.*

SALAMON SANDOR

* Jegyzet. Ezek a széljegyzetek akkor mutatják meg, hogy egy összefüggő, egységes szemlélet részei, ha behelyezzük őket abba a gondolatsorba, melyet a cikkiró a *Március 4.* számában (Hinni kell a csodában) és a *Hitel* jelen évf. 6. számában (Lázadás a civilizáció ellen) megjelent írásában következetesen fejtegetett.

MAGYAR FIGYELŐ

A NEMZETI JÖVŐ GONDJA

Minekünk magyaroknak elemünk — s itt van ideje, hogy végre bajaink legmélyebb gyökérokaiba ereszkedjünk — nem kereskedési elsőbbség, vagy dics- és hírvágy, sem vallásosságbul eredő elmélkedési szenv vagy a szép művészetek köre, vagy a magasb és fellengző tudományokban buvárkodás, s effélék, jöllehet végirányunkban ez is mind ki van tűzve, de azért nem elemünk, mellynek említésénél vérünket forrni, szívünket dobogni, idegeinket mintegy villany által érintve lenni éreznők; mert illyes valami, szavakkal le sem is írható csak akkor megyen bennünk végbe, s csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl, és érezzük keblünket isteni tűztől hevülni, mikor alkotmányos szabadságunkról, nemzetiségünk fertőztetlenségéről van szó, mikor ezeket fenyegeti veszély, midőn ezeknek megmentése körül eped keblünk.

Alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség a mi elemünk, ez azon kutfő, mellyből mindennek folyni kell. — Ismerjük meg végkép paladiumunkat, s szünjünk meg örökleg csak keringeni életünk ezen egyedüli kutforrása körül, mellyet vagy mindig másutt kerestünk, vagy eléggé becsülni és vele józanul élni nem tudánk. S hogy ezt eddigelé — kivéve a nemzet lelkesbjeit, kik szinte csak sejdíték — a nagyobb rész egy lélekkel egy akarattal el nem ismeré, s mindig tétovázván, részint korlátlan függetlenségben keresé szabadságát, részint nemzeti életének mind nagyobb és nemesb kifejtése helyett, idegen elemekben kalandozott, s idegen vért szíva ereibe, mint például a latinságot és germanismust, maga magát tapodta örökleg — okozá, mikép már bizony a lélekharang pillanatára jutott a magyar, s rá nézve a koporsón kívül nem volt egyéb hátra, mint egy szégyenteli elbukásnak emléke.

Oh milly sokszor látám még mint gyenge fiú szegény atyámat búa merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kell hatni rá, mint családi vagy házáleteti bajak keserőségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztény férfú, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolylyal türt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak naprul napra mélyebbre sülyedése, és azon reménynélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá olly sokszori keserű epedésit. Felfogá-e, hogy ránk nézve csak ugy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlenése elibe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mind inkább lankadó testnek elég erőt

s életet halálos álmaiból kibontakozhatnia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint magyar reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatóm más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala. S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak de éppen virága — mert salakja e nemzetnek mint a legnemesbnek is van — már már kétségbe esik, s búban s mély melancholiában eped mindig valami után, mi előtte is ismeretlen. Míg más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzetük megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának; a magyar — kinek egész létét olly sötét titok fedi — vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve hír- s nevét, vagy a nagy idők folyamátul vár lelki sebeire írt, s néha de csak átfutó csillámként, a messze jövődöben sejti nemzeti fényét, s látja megnyilni égét.

(Gróf Széchenyi István:
A Kelet népe, 8—10. l.)

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. Kolozsvár. 5862 — Felelős vezető: Major József.